TC

MALTEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNSAN HAKLARI ANABİLİM DALI

TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN İNSAN HAKLARI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABUZER GÜLPINAR

131128103

İstanbul, Ocak 2016

TC

MALTEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNSAN HAKLARI ANABİLİM DALI

TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN İNSAN HAKLARI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABUZER GÜLPINAR

131128103

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Sevgi İYİ

İstanbul, Ocak 2016

"Bu çalışmadaki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak elde edip sunacağımı, çalışmada bana ait olmayan tüm veri ve sonuçların kaynağını göstereceğimi beyan ederim".

Abuzer GÜLPINAR

T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

13.11.2015 tarihinde tezinin savunmasını yapan Abuzer GÜLPINAR'a ait "Türkçe Atasözleri ve Deyimlerin İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi" başlıklı çalışma, Jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı İnsan Hakları Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi Olarak **Oy Birliğiyle /Oy Çokluğuyla** kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. İoanna KUÇURADİ
(Başkan)

.....

Prof. Dr. Sevgi İYİ
(Üye) Danışman

.....

Doç. Dr. Muttalip ÖZCAN
(Üye)

TEŞEKKÜR

Bu tezi hazırlarken en büyük desteği danışman hocam Prof. Dr. Sevgi İYİ'den aldım. Kendisinin emeği çoktur. Hem kavramsal hem de redaksiyon bakımından tezin doğru olmasını ona borçluyum. Prof. Dr. Sevgi İYİ'nin öğrencisi olmak büyük bir şans. Yine öğrencisi olmakla gurur duyduğum Prof. Dr. İoanna KUÇURADİ ve Doç. Dr. Muttalip ÖZCAN'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

ÖZET

Atasözleri, bir toplumda uzun zamanda deneyimlerle varılmış, genellikle öğüt veren yargılardır. Bu yargılarda ifade edilen düşünceler toplumun çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Deyimler ise söylenmek isteneni daha etkileyici bir anlatımla söylemek için kullanılır. Atasözü ve deyimler dilin önemli unsurlarından biridir. Bir toplumun kültürünü, yaşam tarzını, insan ve değer anlayışını yansıtırlar.

Her toplumun kendine özgü deyimleri ve atasözleri vardır. Bunlara bakılarak bir toplumun yaşam tarzı, insan ve değer anlayışı hakkında fikir edinmek mümkündür. Atasözleri ve deyimlere yansıttıkları insan ve değer anlayışı açısından bakıldığında, insan haklarına ters düşen ifadelere rastlanmaktadır.

Bu çalışmada Türkçe atasözü ve deyimler insan ve değer anlayışıyla ilgisinde ele alınmış; bunlar arasında insan haklarına ters düşen bazı örnekler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, deyim, dil, kültür, insan hakları.

ABSTRACT

Proverbs are judgements formulated after long time experience, which generally give advice to the members of a certain community. The ideas expressed in these judgements have been accepted by the majority of the society. Idioms on the other hand, are used to express opinions in a more impressive way. Proverbs and idioms are among the most important elements of a language. They reflect a society's culture , lifestyle and conception of the human being and of value(s).

Every society has its own proverbs and idioms. By means of examining them it is possible to get an idea about a society's lifestyle, the conception of the human being and of value(s). When we consider the proverbs and idioms of a society from the viewpoint of the conception of the human being and of the values that they reflect, we see that some of them include opinions that are incompatible with human rights.

This study focuses on Turkish proverbs and idioms in conneetion with the conceptions of the human being and human value(s) underlying them, and gives a number of examples that are clearly incompatible with human rights.

Key words: Proverb, idiom, language, culture, human rights.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ……VI

ABSTRACT ……..…..…VII

İÇİNDEKİLER ……..……...VIII

GİRİŞ ...…….....1

I. BÖLÜM: HAK VE İNSAN HAKLARI …….....5

1.1. Hak ve İnsan Hakkı Kavramları ……...5

1.2. İnsan Hakları Düşüncesi ……13

1.3. Haklar ve İnsan Hakları …….27

II. BÖLÜM: HAKLARLA İLGİSİNDE TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER …….39

2.1. Türkçe Atasözleri ve Deyimlerin Özellikleri ……..39

2.2. Atasözleri ve Deyimlerin Dil ve Kültürle İlişkisi ……...44

2.3. Atasözleri ve Deyimlerin İşlevi ……. 50

III. BÖLÜM: İNSAN HAKLARI BAKIMINDAN TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER …….54

3.1. Yaşama Hakkı Bakımından ……..……..54

3.2. İşkence ve Küçültücü Muameleler Bakımından …….……...…….61

3.3. Ayrımcılık Bakımından ……..67

SONUÇ …….81

KAYNAKÇA ……..….85

EKLER ……...…….88

ÖZGEÇMİŞ ……....96

GİRİŞ

Atasözleri atalarımızdan bize kalan, belli bir yargı bildiren, öğüt veren ve söyleyeni belli olmayan sözlerdir. Atasözlerinin toplumlarda ayrı bir yeri vardır. Atasözleri gelişigüzel söylenmiş sözler değildir. Bir toplumun pek çok deneyimine dayanılarak benimsenmiş sözledir. Toplumlarda yıllar boyu gözlemlenen çeşitli eylemler, olaylar ve durumlarla ilgili genel saptamalar olarak ifade edilirler. Bu saptamalar genellikle insan eylemleri, kişi karakterleri ve tutumları; insan dünyasında olan biten şeyler, olaylar, durumlar ve olabilir olanlarla ilgili saptamalardır. Bunlar bir ölçüde de doğru olanı dile getirme amacı taşırlar. Böylece atasözleri insanla, insan yaşamıyla ilgili kısa ve özlü; bazen bilgi bazen de öğüt verici ifadeler olarak farklı toplumlarda farklı niteliklerle ortaya çıkmaktadır. Örneğin "üzüm üzüme baka baka kararır" derken bilgisel bir saptama, "sakla samanı, gelir zamanı" derken de öğüt verici bir saptama görülür. Bu bakımdan atasözleri, ilgili olduğu toplumun düşünüş, inanış ve kültür yapısını kısmen yansıtır. Atasözleri rastgele söylenmiş boş ve anlamsız sözler olmadığından, ortaya çıktığı toplumda hem dil ve anlatım yönünden hem de yaşayış yönünden belirli bir işlev görür. Bundan dolayı atasözü olmayan bir toplum düşünülemez pek.

Ancak, atasözlerinin oluşumunda ve dile getirilişinde ilgili olduğu toplumun "kültürel-ahlâksal" yapısının önemli bir belirleyiciliği vardır. Dolayısıyla atasözlerinin dil-kültür ve kültür-ahlâkla olan ilişkisi önemli bir noktadır. Bu

bakımdan, onlarda dile getirilen yaşam, insan ve değer anlayışlarının insan haklarıyla ilgisinde değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Buna ek olarak dil ve kültürle doğrudan bağlantılı ifade kalıpları olarak deyimlerin de ilgili olduğu toplumun yaşam tarzını, insan ve değer anlayışını yansıttıkları görülmektedir. Deyimlerde yansıyan insan ve değer anlayışlarının da atasözlerinde olduğu gibi insan haklarıyla ilgisi bakımından değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

İnsan hakları günümüzde yaygın bir konu haline gelmiş olmakla birlikte felsefi temelleri ve ana kavramları yönünden yeterince bilinmemektedir. İnsan hakları kavramları yeterince açık bilinmediğinden insan haklarıyla ilgili çalışmalarda ve uygulamalarda temel haklar gereği gibi korunamamakta, hatta kimi durumlarda bu hakları ihlale yol açan uygulamalara gidilmektedir. Öyle ki kişiler genellikle hoşuna giden, işine gelen taleplere "insan hakkı" demektedir. Bu durumda bir hakkın insan hakkı olmasının ölçütü adeta keyfiliğe bırakılmakta, dolayısıyla hak adına insan hakkı çiğnenmektedir. İnsan haklarını korumak ve hak ihlallerini önlemek için insan haklarının ne(ler) olduğunun bilgisi vazgeçilmez bir koşuldur. Bu bilgi hem mevcut hukuk düzenlemelerini gözden geçirerek onlarla ilgili hataların düzeltilmesi ve doğru uygulamalara gidilmesi konusunda hem de kişilerin "muamele etme"/"muamele görme" biçimlerinde son derece önemli bir işlev görmektedir. Dolayısıyla insan haklarının felsefi bilgisinden yola çıkarak insan ve toplumla ilgili pek çok soruna bu açıdan eğilmek insan hakları düşüncesinin daha fazla gelişmesi yönünde katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın konusu, Türkçe atasözleri ve deyimlerin insan hakları açısından değerlendirilmesidir. Türkçe atasözleri ve deyimlere insan hakları açısından bakıldığında, bunların bir kısmının hak ihlallerine açık ifadeler olduğu görülmektedir. İçinde bulunduğumuz toplumun insan ve değer anlayışını önemli ölçüde yansıtan bu ifadelerde hak ihlallerine açık noktaların belirlenmesi insan hakları düşüncesinin gelişimine ve insan hakları kültürünün oluşumuna yardımcı olabilir.

Birinci bölümde öncelikle "hak ve insan hakları" kavramları üzerinde durulacaktır. Bu kavramlar yeterince açık olmadan insan hakları bakımından bir değerlendirme yapmanın yanıltıcı olabilir düşüncesiyle ana kavramlara açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Buna ek olarak insan hakları düşüncesinin nasıl ortaya çıktığının ve bu konudaki önemli gelişmelerin bilgisine yer verilecektir. Bundan dolayı insan hakları düşüncesinin tarihsel arka planı da kısaca anlatılacaktır. Bu bilgilerle birlikte insan haklarının sınıflandırılması üzerinde durulacaktır. Çünkü felsefi temelleri düşünülmeden ve genellikle kolaylık olsun diye yapılan sınıflandırmalarda insan hakları kavramına yeterince uygun düşmeyen hakların yer aldığı görülmektedir. Bu durum ise bir hakkın insan hakkı olup olmadığını belirlemede güçlük yaratmaktadır. Bu bakımdan diğer sınıflandırma türlerinin yanında felsefi temellerden yola çıkılarak yapılan sınıflandırmalara da değinilecektir.

İkinci bölümde, Türkçe atasözü ve deyimler anlatılacaktır. Sırasıyla Türkçe atasözleri ve deyimlerin özellikleri, atasözleri ve deyimlerin dil ve kültür ilişkisi,

atasözleri ve deyimlerin işlevleri üzerinde durulacaktır. Atasözleri ve deyimler, dilin önemli bir unsurudur. Dil de kültürün önemli bir öğesi ve aktarıcısıdır. Dolayısıyla atasözü ve deyimler de ait olduğu dili konuşan toplumun kültürünü yansıtır. Atasözü ve deyimleri inceleyerek bir toplumun kültürü hakkında bir bilgiye varmak mümkündür. Ancak, Atasözü ve deyimlerin bazen birbiriyle karıştırıldığı da görülür. O yüzden atasözü ve deyimlerin özellikleri, benzerlik ve farklılıkları üzerinde durulacak, dil ve kültür ilişkisi bağlamında işlevlerine bakılarak, ahlâkla ilgisinde etkileri belirlenmeye çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde, atasözleri ve deyimler insan hakları bakımından değerlendirilecektir. Türkçe atasözü ve deyimler "yaşama hakkı", "işkence ve küçültücü muameleler" ve "ayrımcılık" olmak üzere üç başlık. Bu üç başlık incelenirken şu yol izlenecek: önce konu ile ilgili insan hakları belgelerindeki maddeler verilecek, sonra bu maddeleri ihlal eden atasözleri ve deyimler verilecektir. İnsan hakları ile ilgili belgelerden sadece temel ve önemli belgeler verilecektir. Çünkü bu belgelerin hemen hepsi birbirini tamamlayan ya da benzer metinlerdir. Başta 10 Aralık 1948 tarihli " BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" ve 04 Kasım 1950'de Roma'da Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" (İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme) dikkate alınacaktır. Ve bu belgeleri destekleyen kimi insan hakları belgeleri verilecektir.

I. BÖLÜM: HAK VE İNSAN HAKLARI

1.1 Hak ve İnsan Hakkı Kavramları

Hak Arapça bir kelimedir. Dar anlamda, "Adaletin gerektirdiği ya da birine ayırdığı şey…" anlamında kullanılır. Adalet ve hukuk anlamlarında da kullanılır. Fransızca ve diğer Batı dillerinde bu terimin hem "hukuk" hem de "hak" anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.. Hak kelimesinin, aynı zamanda "doğruluk", "gerçek", "Tanrı" gibi değişik anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir. Yaygın olarak kullanıldığı anlam ise "hukukun kişilere tanıdığı yetki" anlamıdır (Doğan, 2015, s. 5).

Genelde hak kelimesinin iki temel anlam içerdiği görülür. Örneğin İngilizce'de 'right', İtalyanca'da 'diritto', İspanyolca'da 'derecho', Fransızca'da 'droit' sözcükleri "doğruluk" ve "yetki" anlamlarını taşır. Burada "doğruluk", bir şeyin ya da eylemin *doğru* olmasını yani "haklı" olmayı; "yetki" ise bir kimsenin bir durumda, "bu hakka" sahip olup olmamasını ifade eder (Tezcan ve diğerleri, 2011, s. 34).

Eskiçağdan beri çeşitli yönlerden ele alınmış olan hak kavramı, farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin Durmuş Tezcan hak kavramını, "*hukuk düzenince tanınmış, sınırı, konusu, kullanılma şekil ve koşulları gösterilmiş, yararlanılması toplumca sağlanmış özgürlüktür veya hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetki*" diye tanımlamıştır (2011, s. 34). Mesut Önen de benzer şekilde bir tanım vermektedir:

"*Hak, kişiye, Hukuk Düzeni tarafından tanınmış bir yetkidir, biçiminde tanımlanabilir. Örneğin: Mülkiyet, bir haktır. Hukuk düzeninde mevcut bir Hukuk Kuralı tarafından tanınmıştır* (1991, s. 214). Her iki tanımda da pozitif hukuk anlayışının belirleyici olduğu görülmektedir. Anıl çeçen ise hak kavramının tanımını onun ortaya çıkış koşullarına bakarak vermektedir:

> Hak kavramı toplumsal yaşama geçiş ile beraber ortaya çıkmıştır. İnsanlara istediklerini karşılayacağını söyleyen devlet onların doğuştan gelme bazı hak ve özgürlükleri bulunduğunu ve bunları korumayı üstlendiğini açıklamıştır. Hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığını gören insanlar da bazı sınırlamalara güvence karşılığında rıza göstermişlerdir. Genel olarak hak bir kimsenin isteyebileceği, ileri sürebileceği ve kullanabileceği bir durumu belirtir. Hak; devlet ve toplumun hukuk düzeni aracılığı ile ve yasalarla güvence altına almış bulunduğu bir durum olarak tanımlanabilir (2000, s. 23-24).

Bu alıntıdan anladığımız, hak kavramının toplumsal yaşama geçişle birlikte ve devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte ortaya çıktığıdır. Hak kavramını, devlet ve toplumun hukuk düzeni aracılığı ile ve yasalarla güvence altına alınmış bir durum olarak tanımlanmaktadır Çeçen aynı bakış açısıyla her ülkenin toplumsal koşulları farklı olduğu için birbirinden farklı hukuk sistemlerinin olduğunu belirtmekte; bu yüzden hakların her hukuk sisteminde farklı şekilde yer bulduğunu söylemektedir. Buradan hareketle bir toplumda görülen/belirlenen bir hakkın zamanla değişebileceğini belirtmektedir:

> Her ülkenin doğal koşulları farklı olduğu gibi her toplumun da sosyal koşulları ayrı olabilir ve böylece hakların düzenlenmesi de birbirinden ayrı biçimlerde gerçekleştirilebilir. Toplumsal yaşamın güvencesi ve düzenleyicisi olan hukuk düzeni, haklar ve yetkilerin birbirine göre ele alınmasını ve düzenlenmesini yerine getirir. Toplumsal koşulların

> değişiklik göstermesi yeryüzünde birbirinden çok farklı hukuk sistemlerinin doğmasına, hatta her ülkeye ve topluma özgü olarak ayrı hukuk sistemlerinin gelişmesine yol açmıştır. Böylece, hukuk sistemlerinin hak konusuna yaklaşımı da süreklilik ve düzenlilik göstermekten uzak kalmıştır.
>
> Hak kavramı zamana, yere ve topluma göre değişiklik gösteren değişken bir içeriğe sahiptir. Aynı toplumda daha önce hak olan bir durum, daha sonra yasalarla kaldırılabilir ve hak olmaktan çıkar, tersi de olabilir daha önce hak olmayan bir hukuksal durum yeni yasa ve anayasalarla hak olarak benimsenebilir (Çeçen, 2000, s. 24).

Yalnızca hukuksal bakış açısıyla yapılan; bundan dolayı doğal olarak deneysel ve olgusal belirlenime bağlı kalan bu tanımlar hak kavramının içeriğine yönelik olmadığından onu açık bir şekilde ortaya koyamamaktadır.

İbrahim Kaboğlu hak kavramını farklı bir açıdan ele almakta ve bu kavramın içeriğine yönelmektedir: "*Özgürlük, bütün hakların ortak kökenidir; haklar ise, özgürlükleri sağlamak için kişiye hukukça tanınan meşru yetkilerdir"* (Kaboğlu, 1993, s. 13). Hak kavramını özgürlükle ilgisinde belirlemek isteyen Kaboğlu bu iki kavramın ilişkisini şöyle açıklamaktadır:

> Özgürlük bir hak'tır; fakat bütün haklar özgürlük değildir. Özgürlük, herkese tanınmış bir insan hakkıdır. Hukukça yasaklanmamış olan yasal ve serbesttir. Özgür olmak, başkasına karşı öne sürülebilen haklara sahip olabilmektir. "Hak" biçimi sağlar; bununla özgürlük ifade edilir, dışa vurulur; onun varlığı anlaşılır. Hak daha çok özgürlüğün, usuli güvencesi ve gerçekleşme aracı olarak nitelenebilir. Özgürlük, fiili durumu ifade eder. Kişi, şu ya da bu biçimde karar verme ve davranma, iradesi doğrultusunda yapma ya da yapmama yetkisine sahip olduğu zaman "özgür"dür. Bununla birlikte haklar normatif alanda yer alır. Hak'ta doğru addolunan davranış meşruiyet kriterine vurulduğundan, özgürlük ve haklar aynı düzlemde bulunmazlar (Kaboğlu, 1993, s. 12).

Kaboğlu'ya göre, hak, özgürlüklerin biçimsel yanını ifade etmekte, onların gerçekleşme "aracı" olarak kendini göstermektedir. Özgürlük, gerçeklikteki durumu ifade ederken, haklar, "normatif alanda" yer almaktadır. Birbiriyle çok yakın ilişkili olan bu iki kavramın varolma düzlemlerinin farkına vurgu yapmaktadır. Hak kavramını özgürlükle ilgisinde ele alarak ona kavramsal bir belirlenim getirmekle birlikte burada da hukuksal bakışın etkili olduğu görülmektedir.

Hak kavramı ile özgürlük kavramı, birbirine yakın anlamlı olmakla birlikte aynı şey değildir. Ancak, kimi durumlarda birbirinin yerine de kullanıldığını görülen bu iki kavramı birbirinden ayırmaya çalışıldığı da görülmektedir:

> Özgürlüğün bir hak olduğu konusunda tereddüt yoksa da, hakkın içeriği sadece bir özgürlükten ibaret değildir. Şöyle ki, hakkın içeriği daha kapsamlıdır. Çünkü hak, özgürlüğü içermekle birlikte, devletten veyahut özel veya tüzel kişilerden birtakım somut edimleri (bir şeyi yapmalarını ya da yapmamalarını) talep edebilme yetkisini de kapsar. Buna göre, özgürlük kavramının, hukuk tarafından henüz düzenlenmemiş serbestliği; hakkın ise, hukuk düzeni tarafından tanınan, korunan irade ve menfaatleri ifade ettiği belirtilmiştir. Demek ki, doğal hukuk anlayışını esas alırsak, özgürlük, insanın doğası gereği sahip olduğu bir serbestidir. Bu özgürlük, kullanılabilmesine imkan tanıyan, sübjektif talep yetkisini de içerir şekilde pozitif hukuk tarafından düzenlenmekte, somutlaşmakta ve hak haline gelmektedir (Tezcan ve diğerleri, 2011, s. 34-35).

Hak ile özgürlük kavramları arasındaki farkı belirlemek isteyen bu açıklamalar da hukuksal bakış açısından dolayı kavramsal belirlenim konusunda doğal olarak yetersiz kalmaktadır. Bu tanımlarda hak kavramının daha çok, yapılan

hukuk düzenlemelerine bakılarak belirlenmek istendiği görülmektedir. Öte yandan özgürlük kavramının belirlenimindeki güçlükler de işi daha zor hale getirmektedir. Dolayısıyla birbiriyle çok yakın ilişkili bu iki kavramı sırf hukuka bağlı kalarak yapılan tanımlardaki belirsizliklerden bazı sorunlar doğabilmektedir. Örneğin yukarıdaki alıntıda özgürlük kavramının "serbestlik"le, hak kavramının da "çıkar"la iç içe geçtiği görülmektedir. Buna ek olarak Dworkin'in, hakları, "bireyin siyasi kozları" olarak değerlendirmesi, Hart'ın, "insanın zayıflığından gelen şiddete karşı" kişileri koruyucu bazı "kurallar" olarak belirtmesi (Karaosmanoğlu, 2011, s. 57), hak kavramını tam olarak belirlemede bakımından eksik kalmaktadır. Hak kavramı tam olarak açık kılınmadığı durumda ise uygulamalarda çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Hukukta temel bir kavram olan hak kavramına, hukukta çeşitli yaklaşımlarla açıklık getirilmek istenmiştir. Bunlardan başta gelenler "irade kuramı", "çıkar kuramı", "karma kuram", "Dugıit kuramı" ve "Kelsen kuramı" diye bilinmektedir. Bunlardan "irade kuramı"nda hak, hukuk tarafından tanınan iradi bir yetki olarak kabul edilmektedir (Doğan ve diğerleri, 2015, s. 6). "Çıkar kuramı" ise hakkı, hukuk düzenince korunan çıkar olarak görür. Başka bir deyişle hukuk bir çıkarı göz önünde tutup onu korursa, o çıkar hak niteliği kazanır (Doğan ve diğerleri, 2015, s. 9). Bu hak anlayışı, adeta hak kavramına karşı bir hak düşüncesidir. "Karma kuram" ise, "irade" ve "çıkar" kuramlarının bir karışımıdır. Hukukun koruduğu ve bu korumadan yararlanmanın kişinin istek ve iradesine bırakıldığı bir çıkar olarak tanımlar hakkı. Bu anlayışta, bir çıkarın hak olabilmesi için sadece hukukça korunması yetmez, aynı zamanda bu çıkarın gerçekleşmesinin kişinin iradesine bağlı olması gerektiği de belirtilir (Doğan ve diğerleri, 2015, s. 11). Bunlara ek olarak hukuk alanında önemli

teorisyenlerden Duguit ve Kelsen'in de hak kavramına yeterli bir açıklık getirdiği söylenemez. Duguit, hak kavramını, hukukta rol oynayan "metafizik" kavramlardan biri olduğunu belirtir. Kelsen ise hakkın, "objektif hukuk"tan başka bir şey olmadığını söyler (Doğan ve diğerleri, 2015, s. 13).

Yalnızca hukuk açısından bakıldığında hak kavramıyla ilgili bu belirsizlik doğaldır bir bakıma. Hak, adalet, özgürlük, değer gibi deney-üstü kavramların açık kılınmasında, deneyden bağımsız düşünme edimini gerçekleştiren felsefi bakışın yardımcı olduğu söylenebilir. Bu noktada "hak" ve "insan hakları" kavramlarını felsefe açısından ele alan İoanna Kuçuradi'nin bu kavramlara önemli bir açıklık getirdiği görülmektedir.

Hukukta çeşitli talepler olarak ortaya çıkmış olan hakların temeli olarak adalet kavramıyla ilgisinde hak kavramını ele alan Kuçuradi hakkın, "verilmesi gereken" olduğunu söyler. Adaletle ilgisinde söylendiğinde "verilmesi gerekenin verilmediği durum" olan "haksızlık durumu", hak kavramının içeriğini veren noktadır. Kuçuradi bu noktayı şöyle ifade eder: *"kişiler adalet talep ederken (veya haksızlığa uğradıklarını söylerken, kendi ifadeleriyle de haklarını isterken) n e y i dile getirmeye çalışıyorlar, yerli yersiz n e y i talep ediyorlar?"* (2011, s. 29). Haksızlık durumu olarak görülen bir durumda ortaya çıkan taleplerle istenenin ne olduğuna bakıldığında hak kavramının içeriğini göstermektedir:

> İnsanlar g e n e l o l a r a k adalet istediklerini, örneğin "adil bir dünya" istediklerini söylerken, bulanık bir özlemi dile getiriyorlar; oysa b e l i r l i bir tek durumda adalet istediklerini söylerken, bir talebi dile getiriyorlar: kendilerine ya da bir başkasına bir şeyin-

> her tek durumda farklı bir şeyin ve bu ne olursa olsun belirli bir şeyin- verilmesi gerektiğini, o anda sahip olmadıkları, ama ister olsun ister olmasın, kendilerine a i t olduğunu düşündükleri bir şeyin, onlara verilmesi gerektiğini kastediyorlar; y o k s u n bırakıldıkları, kendilerinden "alınmış" ve onlara geri verilmesi gereken bir şeyi kastediyorlar; kendilerine borçlu olunan, v e r i l m e s i g e r e k e n bir şeyi (2011, s. 29).

Bu durumda insan hakkı kavramının içeriği de "insana verilmesi gereken" olarak ortaya çıkmaktadır. Kuçuradi bu öz belirlenimden hareketle insan haklarının ne(ler) olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır: "*İnsan hakları, her insanla ilgili bazı gerekleri dile getirirler. Bu gerekler, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak, yani insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıkarlar*" (2011, s. 1-2). Burada "insan hakları" kavramının içeriği "insanın değeri"nin bilgisiyle belirlenmektedir. Kuçuradi, insanın değeri kavramının içeriğini de şöyle ifade etmektedir:

> 'İnsanın değeri' derken, bundan insanın diğer canlılar arasındaki özel yerini anlıyorum. İnsana bu özel yeri sağlayan, onun özelliklerinin bütünüdür, onu diğer canlılardan ayıran olanaklarıdır. Bu olanaklar, insana özgü etkinlikler ve bu etkinliklerin ürünü olarak görünür. Bu özellikler ise, insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere e k özelliklerdir. İşte bu özellikler ya da olanaklar "insanın değerini" ya da "onurunu" oluşturur (2011, s. 2).

Bu nokta, Kuçuradi'nin ortaya koyduğu "insan hakları" kavramının diğerlerinden farklı olan yanını göstermektedir. Bu da felsefi bakışın sağlamış olduğu bir bilgiden dolayıdır. Bu bilgiden hareketle Kuçuradi insan haklarının "temel kişi hakları" olduğunu belirtir: " '*İnsan hakları' denen haklar, yani b ü t ü n insanların eşit olduğu ve her kişinin sırf insan olduğu için s a h i p o l d u ğ u haklar –*

nedenleri ve temellendirilmesi burada bir yana- kişi haklarının bir kısmını: temel kişi haklarını oluştururlar" (Kuçuradi, 2011, s. 13).

Burada şu nokta dikkati çekmektedir. İnsan hakları, kişi haklarıdır; ama bütün kişi hakları insan hakkı değildir. İnsan hakları, "temel kişi hakları"dır. Temel kişi hakları olarak insan hakları, "tanınan" haklar değildir (Kuçuradi, 2011, s. 6). Tanınan haklar da kişi haklarıdır ama bunlar insan hakları değildirler (Kuçuradi, 2011, s. 13). Bu temel kişi haklarının neler olduğunu "İnsan Haklarının Sınıflandırılması" başlığında inceleyeceğiz.

Oysa insan hakları kavramını hukuk açısından ele alan şu iki tanımlamada bu önemli noktanın gözden kaçırıldığı görülmektedir. Tanımlardan birinde şöyle denmektedir: "*İnsan hakları kavramı ile bazen tüm insanlara tanınması gerekli haklar kastedilir ki buna soyut anlamda İnsan Hakları adı verilir. Bu anlamda İnsan Hakları olanı değil olması gerekeni gösterir*" (Atalar, 2002, s.10).

İnsan haklarını diğer haklardan "öncelik-sonralık" bakımından ayırmak isteyen diğer tanım ise şöyledir:

> İnsan hakkı insana, sırf insan olduğu için tanınan bir takım haklardan oluşur. O yüzden, bu hakka dayanan taleplerin, diğer taleplere karşın bir öncelliği vardır, insan hakları, bir başka deyişle tabii haklar, doğumla birlikte kazanılan, doğrudan doğruya kişinin şahsına bağlı haklardır. Bu haklar, bir başkasına devredilemez, üzerinde tasarruf yapılamaz ve bu haklardan feragat mümkün değildir. Yine, tabii hak kategorisine giren haklar, herkese karşı ileri sürülebilen haklardır (Aras, 2010, s. 3).

Bu iki tanımda da “temel kişi hakları”nın ayırt edici özelliği belirgin değildir. Bundan dolayı daha çok “doğal hukuk” düşüncesine bağlı kalınarak insan haklarını “tanınma” olarak belirtmektedirler.

1.2. İnsan Hakları Düşüncesi

20. yüzyılda somutlaşmış ve açık olarak ifade edilmiş olan “insan hakları düşüncesi”, birdenbire ortaya çıkmamıştır. Bu düşüncenin oluşumunda büyük bir çaba ve emek vardır. İnsanlık tarihinde büyük çabalar sonucunda varılan “insan hakları düşüncesi” belirli özellikteki bazı “düşünceleri” ifade eder. İnsanın gelişme düzeyi bakımından her zaman özel bir yeri olan bu düşüncenin insan için ne demek olduğunu daha iyi anlamak için onun temelini ve ne şekilde oluştuğunu yakından görmek iyi olur. Böyle bir düşünceye duyulan gereksinim yine insanın kendisinden kendi yapı özelliklerinden, kendi koşullarından gelmektedir. İnsanlararası ilişkilerde sık sık görülen “haksızlık durumları” bunda etkili olmuştur.

İnsan için bir başarı olan “insan hakları düşüncesi”nin oluşumu kolay olmamıştır. İnsanın insanlaşmasının da bir ifadesi olan bu düşünce tarih içinde bakıldığında çok yenidir ve daha da bu düşüncenin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Günümüzde hâlâ “idam” cezasının olduğu ülkeler vardır. Yani dünyada henüz “yaşama hakkı” bile tam sağlanmış değildir.

Toplum halinde varlığını sürdüren bir canlı olan insan çeşitli şekillerde hukuksal düzenlemeler yapmak durumunda kalmıştır. Ne var ki, insan hakları düşüncesini içeren ve bunu ifade eden bir düzenleme 12 Haziran 1776 yılında

Virginia Kongresinde oybirliğiyle kabul edilen "Virginia İnsan Hakları Bildirgesi"yle ancak 18. yüzyılda yapılabilmiştir. Bu bildirge daha sonra "Amerikan Özgürlük Bildirgesi"ne (4 Temmuz 1776) ve "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"ne (26 Ağustos 1789) kaynaklık etmiştir. İnsan hakları düşüncesinin tam olarak ifade edildiği bildirge ise ancak 10 Aralık 1948 yılında ilan edilmiş olan "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"dir.

Tarihte ancak 18. yüzyılda görülen bu düzenlemelerden önce de yazılı hukuk düzeni oluşturma çabaları vardır. Sümerler ilk çağda yazıyı bularak, hukuk düzenlerini de kurmuş ve çeşitli kanunlar yaparak bazı hak ve özgürlükleri halklarına vermişlerdir. Evliliğin bir sözleşmeye dayanarak yapılması ve bu sözleşmenin bozulması durumunda kusurlu tarafa yaptırım uygulanması, taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde mülkiyet ve tasarruf hakkının olması, suç işlenmesi durumunda devletin yaptırım uygulaması gibi haklar ve uygulamalar o dönemden örnek verilebilir (Aras, 2010, s. 5).

Sümerler döneminde üzerinde durulması gereken bir diğer gelişme de Hammurabi Kanunları'dır. Babil kralı olan Hammurabi'nin (M.Ö. 1728-M.Ö. 1686) bu kanunları M.Ö. 1760 civarında yazdığı düşünülmektedir. Hammurabi, bu kanunları kendisine Güneş Tanrısı Şamaş'ın yazdırdığını iddia etmiştir. Yani bu kanunlar aynı zamanda bir tanrı sözü kabul ediliyordu. Ne var ki çoğu maddede yaptırım olarak işkence ve ölüm cezası vardır. O yüzden bu düzenlemelerin "insan hakları düşüncesi"ne bağlı düzenlemeler olduğu söylenemez. Örneğin Hammurabi Kanunlarında yer alan şu iki düzenlemeye bakıldığında bu açıkça görülebilir: 1) "*Bir hırsız duvar delerek bir eve girmişse, o deliğin önünde ölümle cezalandırılır ve*

gömülür." 2) "*Bir evde yangın çıkar ve oraya yangını söndürmeye gelen bir kimse evin sahibinin malında göz gezdirip evin sahibinin malını alırsa, kendisi de aynı ateşe atılır*" (Bakınız, Ek 1).

Bu iki maddede de ölüm cezası vardır. Yani en temel haklardan olan "yaşama hakkı" bu iki maddede ihlal edilmiştir. Hammurrabi Kanunları'nın diğer maddeleri de insan hakları bakımından sakıncalıdır. İnsan haklarının tarihi söz konusu olduğunda genellikle bu kanunlara yer verilir. Ancak bu kanunlar insan hakları düşüncesine uygun düşmezler. Bunlar, sadece yazılı hukuk olma ve daha sonra yazılı hukuk oluşturma geleneğine katkı yapma bakımından önemlidirler. Çünkü yazılı bir hukuk olduğunda, en azından cezalar keyfi olmaktan çıkıp, kanuni olmak zorunda olurlar.

İnsan hakları düşüncesinin temelinde "insan onuru"yla ilgili bir bilgi, "insanın değeri"nin bilgisi vardır. Bunun bilinmediği koşullarda yapılan hukuksal düzenlemelerde "insan onuru"na aykırı, onunla bağdaşmayan yasalar da yapılabilmektedir. Günümüzde bile bazı ülkelerde "idam" cezası vardır. Türkiye ancak yakın tarihte bu "ayıp"tan kurtulmuştur. Ama İran'da ve başka ülkelerde, neredeyse her gün insanların en temel hakkı olan "yaşama hakkı" yasal bir şekilde ihlal edilmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi Eskiçağda yapılan yasaların genellikle insan hakları düşüncesiyle bağdaşmazlar. Yalnızca bazı düzenlemeler olumlu adımlar olarak görülebilir. Örneğin aile ve mirasla ilgili Sümerlerdeki düzenlemeler, Asurlarda ceza yasalarının genelde cezaların kişiselliği ilkesine göre belirlenmiş

olması ve yaptırım makamı olarak devletin görülmesi keyfi uygulamalara karşı bir sınırlandırmadır.

Hak düşüncesine yakın bir anlayışı Eski Yunan'da görmek mümkündür. Örneğin "yurttaş", "seçim", "oy verme", "demokrasi" gibi bazı terimleri Eski Yunan'da görmekteyiz. Antik Yunan'da sitelerde yaşayan yurttaşlar oy kullanma, site yönetimini eleştirme hakkına sahip olmuştur. Bu haklar günümüz demokrasi ve insan haklarının temelini oluşturmuştur. Yalnız şu da bilinmelidir ki Eski Yunan'da herkes vatandaş sayılmıyordu. Sitede yaşayanların büyük bir kısmı (kadınlar ve köleler) yurttaş sayılmıyordu. Oy kullanma gibi bazı haklar ancak yurttaşlara tanınıyordu. Yine de günümüzdeki bu alanda çoğu kavramların öncüleri olduğu için Eski Yunan dönemi önemlidir. Eski Yunan uygarlığının bu yönde en önemli katkısı, toplumsal-siyasal sorunları felsefi soruşturma konusu yapmış olmasıdır. Sokrates ile başlayan bu çaba Platon ve Aristoteles'in "adalet"in ne olduğunu sorgulamasıyla önemli bir düşünsel zemin hazırlanmıştır (Çağıran, 2006, s. 5).

Bu düşünsel zemin üzerinde "doğal hukuk" düşüncesine öncülük etmiş olan Stoa Okulu düşünürleri, bütün insanların kardeşliğini ve eşitliğini savunmuşlardır. Stoa Okulunun, devletin keyfi uygulamalarını sınırlayarak bir hukuka bağlaması ve insanı devletten ayrı bir varlık olarak görmeleri, insan hakları bakımından önemlidir (Çağıran, 2006, s. 5).

İnsan hakları düşüncesine dayanmamakla birlikte Ortaçağda ortaya çıkan Magna Carta (1215), "haklar" düşüncesi bakımından önemli bir adım sayılmaktadır. Magna Carta Libertatum olarak bilinen, Büyük Şart da denilen Magna Carta,

soylular tarafından yazılmış, "kralın keyfi uygulamalarını" sınırlandırmıştır. Böylece kralın yetkileri ilk kez sınırlandırılmış; hukuk, kraldan üstün olmuştur (Çağıran, 2006, s. 8).

63 maddeden oluşan Magna Carta'ya bakıldığında önemli bir bölümünün İngiliz Kilise'sine, "feodal beylere" ve "tüccarlara" verilen yetkiler olduğu görülür. Bu bakımdan tam olarak bir insan hakları belgesi sayılmaz. Ancak Magna Carta'da imtiyazlı sınıflarla ilgili olanların dışında bazı maddeler de vardır. Bunlar arasında özellikle yargılama usulleriyle ilgili olanlar dikkat çekmektedir. Örneğin, 39. madde "özgür kişilerin keyfi olarak hapsedilmelerini, mallarının elinden alınmasını, sürgüne gönderilmelerini, kötü muameleye maruz bırakılmalarını" yasaklamaktadır. Keza 40. maddede hiçbir kimse için "hakkın" veya "adaletin" "satılamayacağı", "reddedilemeyeceği" ve "geciktirilemeyeceği" belirtilmektedir (Çağıran, 2006, s. 8).

Magna Carta'nın insan hakları bakımından asıl önemi, getirdiği hükümlerden ziyade yeni bir çığır açmış olması ve sonraki gelişmelere zemin teşkil etmesindedir. Nitekim aynı anlayışla hazırlanan 17. yüzyıl İngiliz yasalarında siyasi iktidar karşısında kazanılan hak ve özgürlüklerin kapsamı daha da genişlemiştir.

İnsan hakları düşüncesinin doğuşuna düşünsel yönden katkı sağlayan doğal hukuk anlayışı Rönesans döneminde Hugo Grotius tarafından yeniden ele alınmış ve geliştirilmiştir. Grotius, doğal hukukun, devletin temeli olduğunu savunmuştur. İnsanların doğuştan bazı haklara sahip olduğu düşüncesi olarak doğal hukuk anlayışı daha da yaygınlaşmıştır. (Aras, 2010, s. 7). Hobbes, "doğal hukuk" düşüncesini bir devlet anlayışı (Leviathan) ile birleştirmiştir. Çok tartışmalı olan bu devlet anlayışı

Hobbes'e göre kaçınılmazdır. Çünkü doğal halde iken savaş ve kargaşa içinde yaşayan insan topluluklarının tek çıkış yolu bir budur (Atalar, 2002, s. 16).

John Locke doğal hukuk düşüncesini daha da geliştirmiş ve Haklar Bildirgesinin (Bill of Rights, 1689) fikir babası olmuştur. Bireye değer veren, insan hakları ve özgürlükleri öven, devletin görevlerini ve işleyişini belli bir özgürlük çerçevesine oturtan John Locke, görüşleriyle yeni bir dönemi başlatmıştır (Atalar, 2002, s. 16). Özgürlüğün filozofu olarak bilinen Locke, dinin etkilerini doğal hukuktan tamamen arındırmayı amaçlamıştır. Modern anlamda "insan hakları" kavramına varan ilk düşünür sayılmaktadır (Atalar, 2002, s. 15).

Bu bildirgelerin yanında, İngiliz Haklar Bildirgesi (Petition of Rights, 1628), Habeas Corpus Act Yasası (1679), Virginia Haklar Bildirgesi (1776), Fransız İnsan ve Yurttaşlık Hakları (1789) bu dönemde atılmış önemli adımlar olarak belirtilmektedir (Çağıran, 2006, s. 9). Bu belgelerden Virginia Bildirgesi'nin kendinden sonraki birçok belgeye dayanak olduğu belirtilmektedir. Bu belgenin yayımlanmasından (12 Haziran 1776) yaklaşık bir ay sonra yayımlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (4 Temmuz 1776), Virginia İnsan Hakları Bildirgesi'ni model almıştır. Bu belgenin 1. Maddesi şöyledir:

> Tüm insanlar eşit derecede özgür ve bağımsız doğarlar. Bir toplum içine girdiklerinde hiçbir anlaşmayla yoksun bırakılamayacakları ve gelecek nesillerinin ellerinden alınamayacak mülk edinme ve mülke sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı sayesinde edindikleri yaşam ve bağımsızlık hakkı gibi doğuştan gelen belli bazı hakları vardır (Alatlı, 2010, s. 993).

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde (1789), insanların hakları bakımından özgür ve eşit oldukları (Madde 1) açıkça yazılmıştır. Yine insanların "özgürlük hakkı", "mülkiyet hakkı", "güvenlik hakkı", "baskıya karşı direnme hakkı" olduğu ve iktidarın esas görevinin bu hakları korumak olduğu (Madde 2) belirtilmiştir. Yasaların ancak topluma zarar verecek eylemleri yasaklayacağını, yasaların yasaklamadığı bir şeyin engellenmeyeceği (Madde 5) anlatılmıştır. Bütün vatandaşların yasa önünde eşit olduğu (Madde 6) ve yasa dışı bir cezanın verilmeyeceği (Madde 7 ve Madde 8), yasaların dışında hiç kimsenin suçlanamayacağı, yakalanamayacağı ve tutuklanamayacağı (Madde 7) açıkça belirtilmiştir. Düzene zarar vermedikçe inançlara karışılmayacağı (Madde 10), mülkiyetin dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğu (madde 17) yazılmıştır (Çağıran, 2006, s. 12).

Fransız İhtilali'nin ruhunu taşıyan bu bildirge daha sonraki düzenlemelere önemli bir temel olmuştur. İnsan hakları düşüncesinin gelişiminde bu belgenin ayrı bir yerinin olduğu belirtilir. İçeriği bakımından Amerika Bildirgesinin "tekrarı gibi" olmakla birlikte Fransız İhtilali'nin ruhunu taşıması onu daha etkili kılmış, "kralın mutlak otoritesine" karşı "halkın egemenliğini" getirmiş, böylece genel olarak dünya için bir kırılma noktası olmuştur. Nitekim 19. ve 20. dünya siyasi tarihinin akışının da Batı Avrupa'daki gelişmelere göre belirlenmesi bu etkinin bir göstergesidir (Çağıran, 2006, s.13).

Fransa'daki insan hakları gelişmeleri 1789'da ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesine göre şekillenmiştir. Fransa'nın ilk anayasası olan 1791 Anayasasının başına bu bildirgedeki haklar farklı başlıklar altında yer almıştır. Daha

sonra gelen 1793 Anayasasının başına da yeni bir İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi koyulmuştur. Bu yeni bildirge 35 maddeden oluşmaktadır. Bu yeni bildirgede, önceki bildirgenin (1789'da ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi) maddeleri benimsenmiştir. Ondan farklı olarak bazı yeni haklar, örneğin yardım hakkı, çalışma hakkı gibi haklara yer verilmiştir. 1795 Anayasasında da aynı etki görülür. Bu anayasanın başına da önceki iki anayasada olduğu gibi yeni bir insan hakları bildirgesi koyulmuştur. Bu yeni bildirgenin adı "İnsan ve Vatandaş Hakları ve Ödevleri"dir (Çağıran, 2006, s. 14).

Yeni kurulan bazı devletler de bu değişimden etkilenmiş, anayasalarında bazı temel hak ve özgürlüklere yer vermişlerdir. Bunların hepsini işlemek bu tezin amacı dışındadır. Bunlar içinde önemli olanlara kısaca değinilecektir.

Belçika Anayasası (1831)[1]: 1931 Belçika Anayasasında önemli haklar vardır. Bunlar özetle şöyledir. Yasa önünde eşitlik (madde 6), cezaların yasallığı (madde 9), konut dokunulmazlığı (madde 10), özel mülkiyete ancak kamu yararına ve yeterli tazminat karşılığında el konulabilmesi (madde 11), malların müsaderesi şeklinde ceza konulmaması (madde 12), düşüncelerini açıklama özgürlüğü (madde 14,15 ve 16); basın özgürlüğü (madde 18), barışçı toplanma ve dernek kurma özgürlüğü (madde 19, 20), dilekçe hakkı (madde 21), haberleşme dokunulmazlığı (madde 22), resmi işlemler dışında Belçika'da yaygın dillerden istediğini kullanabilmesi (madde 23) gibi haklar, bu anayasada vardır (Çağıran, 2006, s. 15).

[1] Belçika Krallığı 1830'da bağımsızlığını ilan etmiştir. 1831'de de Belçika Anayasası yürürlüğe geçmiştir. Belçika Anayasası, Ulusal Kongre tarafından hazırlanmıştır. Bu anayasada temel hak ve özgürlükler "Belçikalılar ve Hakları" başlığını taşımaktadır. İki bölüm ve 20 maddeden oluşmaktadır.

Liberya Anayasası (1847): 1847 tarihli Liberya Anayasasının birinci maddesi Haklar Bildirgesidir. Birinci madde 20 bentlik temel haklar listesinden oluşmaktadır.

Bu bildirge, bütün insanların eşit ve özgür doğduğunu, doğal ve vazgeçilmez haklara sahip olduğunu belirtir. "Yaşama hakkı", "özgürlük hakkı", "mülkiyet hakkı", "güvenlik hakkı" bu haklar arasında sayılmaktadır. Bunların yanında "toplanma", "adil yargılanma", "serbest seçimler", "özel mülkiyet", "basın özgürlüğü" gibi klasik haklar da bu belgede yer almaktadır.

Bu bildirgenin, Fransa ve Amerikan bildirgelerinden farkı, köleliği açık bir şekilde yasaklamasıdır. Fransa ve Amerikan bildirgelerinde "insanların doğuştan hür ve eşit oldukları" yazılmasına rağmen, köleliğe açık bir vurgu yapılmamıştır. Ancak 1847 tarihli Liberya Anayasasında kölelik ve her türlü köle ticareti açık bir şekilde yasaklanmıştır. Bu yüzden 1847 tarihli Liberya Anayasası önemlidir (Çağıran, 2006, s. 16-17).

Arjantin Anayasası (1853): 1853 Arjantin Anayasası, kendinden önceki Fransa ve ABD Anayasalarından etkilenmiştir. Özellikle ABD Anayasasından etkilenmiştir. Arjantin Anayasasının ilk bölümü Beyannameler, Haklar ve Teminatlar başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, sadece Arjantinlilerin değil Arjantin'de yaşayan herkesin kanun önünde eşit olduğu (madde 14) vurgulanmaktadır. 14. Maddede "çalışma ve her türlü işi yapma hakkı, deniz ulaşımı ve ticaretle uğraşma hakkı, dilekçe hakkı, ikamet hakkı, önceden hiçbir sansüre tabi olmadan görüşlerini basın yoluyla ifade etme hakkı, malına sahip olma ve kullanma hakkı, faydalı bir amaç için dernek kurma hakkı, inancını serbestçe yayma hakkı, öğretim hakkı" gibi haklar

bulunmaktadır. Mülkiyet hakkı 17. Maddede güvence altına alınmıştır. En önemli maddelerden biri de 18. Maddedir. Bu maddede, siyasi suçlardan dolayı ölüm cezasının verilemeyeceği, işkencenin yasaklanması, cezaevi şartlarının iyileştirilmesi gibi hususlar vardır. 15. Madde ile de köle ve köle ticareti kesin olarak yasaklanmıştır (Çağıran, 2006, s. 17-18).

Bolivya Anayasası (1880): 1880 Bolivya Anayasasında, önceki ülkelerdeki diğer anayasalara benzer şekilde Beyannameler, Haklar ve Teminatlar bölümü vardır. Bu bölümde temel hak ve özgürlükler sıralanmıştır. Arjantin Anayasasında olan haklar burada da karşımıza çıkar. "Köleliğin yasaklanması, din özgürlüğü, düşüncelerin basın yoluyla sansürsüz açıklanması, dilekçe hakkı, dernek kurma, barışçıl toplanma, konut ve özel hayatın dokunulmazlığı" gibi haklar bu anayasada yer almaktadır (Çağıran, 2006, s. 18).

20 yüzyılda, Meksika Anayasa'sı (1917) ve Weimar Anayasası (1919) yine insan hakları düşüncesine temel oluşturan adımlar olarak belirtilebilir.

Meksika Anayasası'nda "köleliğin kaldırılması, ifade özgürlüğü, dilekçe hakkı, konut dokunulmazlığı, siyasi suçlardan dolayı ölüm cezasının kaldırılması, unvan ve imtiyazların kaldırılması, mülkiyet hakkı" gibi haklar bu anayasada yer almaktadır. Bu hakların dışında bazı ekonomi ve sosyal haklar vardır. "14 yaşından küçüklerin çalışma yasağı, asgari ücret, çalışma şartları, eşit işe eşit ücret, işçilerin lojman hakkı, sendika kurma ve katılma hakkı, grev ve lokavt hakkı, sosyal güvenlik sistemi" gibi haklar ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır (Çağıran, 2006, s. 19).

Weimar Anayasası, 1919 yılında Almanya'da hazırlanmıştır. Bu Anayasa'da eşitlik ilkesi ile her türlü eşitsizliği kaldıran düzenlemeler yapılmıştır. Bu anayasada temel hak ve özgürlükler "Almanların Temel Hak ve Ödevleri" başlığı altında verilmiştir. "Yasa önünde eşitlik, kadın ve erkek eşitliği, doğuştan veya sınıfa dayalı imtiyaz ve eşitsizliklerin kaldırılması, soyluluk isimlerinin yasaklanması, taşınmaz edinme, konut dokunulmazlığı, cezaların yasallığı, düşüncelerini ifade etme özgürlüğü" gibi "klasik haklar" bu anayasada vardır. Ayrıca, "mülkiyet hakkı, çalışma şartlarını iyileştirmek amacıyla toplanma, sendika kurma ve toplu pazarlık hakkı, tatil hakkı, devletin sosyal güvenlik ve sigorta yükümlülüğü" gibi iktisadi ve toplumsal haklar da vardır (Çağıran, 2006, s. 20).

25 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı'nda, uluslararası meseleleri barışçıl yollarla çözmek için Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına karar verilmiş, hazırlanan sözleşme 28 Nisan 1919 tarihinde Konferans Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Bu topluluk 10 Ocak 1920 tarihinde İsviçre'de kurulmuştur. Ülkeler arasındaki meseleleri barışçıl yolla çözmek amacıyla kurulan, günümüzdeki Birleşmiş Milletler'in de temeli olan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1946'da dağılan Milletler Cemiyeti ilk uluslararası örgüttür. Ancak, insan hakları konusunda pek başarılı olamamıştır. Bunun nedenini Mehmet Emin Çağıran şöyle açıklamaktadır:

> Milletler Cemiyetinin başlıca amacı uluslararası barışı sağlamak ve sürdürmektir. Cemiyet Misakı bu amacı gerçekleştirmek için özel kurallar ve mekanizmalar öngörmektedir. Genel olarak kurucu belgesi, aldığı kararlar ve faaliyetleri değerlendirildiğinde, Cemiyetin insan hakları meselesiyle doğrudan ilgilendiğini söylemek zordur. Bunun en önemli sebepleri arasında ilk olarak insan hakları düşüncesi ve uygulamalarının o dönemde henüz gereken olgunluğa ulaşmamış olmasını gösterebiliriz. Gerçekten de insan hakları ulusal seviyede daha

> yeni kabul görmeye başlamıştı. Devletler tamamen bir iç mesele olarak gördükleri bireysel hak ve hürriyetlerin uluslararası alana taşımasını egemenliklerine aykırı bir teşebbüs olarak yorumlamışlardır. İkinci sebep de, Milletler Cemiyetinin uluslararası barış anlayışıdır. Birinci amaç olan uluslararası düzenin sağlanması ve korunması salt savaşların önlenmesi açısından düşünüldüğü için insan hakları esas amaca yönelik düzenlemelerde dikkate alınmamıştır (2006, s. 21).

Milletler Cemiyeti'nin, insan haklarına katkısı olan iki düzenleme vardır. Birincisi, "kölelik ve her türlü köle ticaretinin kesin bir şekilde yasaklanmış" olmasıdır. Kölelik böylece 1926'da ilk defa uluslararası bir belgede yasaklanmıştır. İkincisi ise 1924'te kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'dir (Cenevre Bildirgesi). Bu bildirge, uluslararası alanda çocukların korunmasına yönelik yapılan ilk sözleşmedir (Çağıran, 2006, s. 22).

İnsan hakları düşüncesinin en somut belirlenimi İkinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Hem yerel hem de evrensel birçok gelişme bu dönemden sonra gelişmiştir. Bunlardan en önemlisi Birleşmiş Milletlerin kurulmasıdır. Birleşmiş Milletler, 24 Ekim 1945'te kurulmuştur. Genel merkezi New York'tadır. Kurulduğu yıllarda 51 olan üye sayısı günümüzde 193'e ulaşmıştır. Örgütsel olarak şu bölümlerden oluşur: Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Yönetim Konseyi, Genel Sekreterlik ve Uluslararası Adalet Divanı.

Birleşmiş Milletlerin, insan hakları konusunda yaptığı en önemli iş, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin hazırlanmasıdır. 30 maddeden oluşan bu bildirge Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu tarafından hazırlanarak 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Paris'te yaptığı oturumda kabul

edilmiştir. Bildirgenin imzalandığı 10 Aralık, Dünya İnsan Hakları Günü olarak kutlanmaktadır. Bildirgeyi hazırlayan çalışma grubunun başında bulunan Elaeanor Roosevelt (İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ölen ABD Başkanı Roosevelt'in eşi), bu bildirgeyi "Bütün insanlık için bir Magna Carta " olarak tanımlamıştır. Bu bildirgenin hukuksal bir bağlayıcılığı yoktur. Bunu kabul eden devletlere bir zorunluluk getirmez. Bu bildirgenin bir uygulama ve denetim mekanizması da yoktur. Fakat bu bildirgenin etkisi, hukuki etkisinden çok olmuştur. Birçok ülke bu bildirgenin maddelerini yasalarına ya da anayasalarına almıştır. Böylece insan hakları ile ilgili bazı temel kavramlar evrensel ölçekte kabul görmüştür.

Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin dışında birinci ve ikinci kuşak denilen hakları ayrı ayrı sözleşmeler olarak düzenlemek amacıyla 1948 yılında çalışmalara başlamıştır. 1966 yılında "Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" ile "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" adlı iki sözleşmeyi kabul etmiştir. 35 devletin katılması ile her iki sözleşme, 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 53 maddeden oluşur. Temel olarak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ndeki birinci kuşak hakları kapsamaktadır (Atalar, 2002, s. 34).

Bu sözleşmede, hakların sınıflandırılması konusu düzenlenerek kamu düzeni, ulusal güvenlik, genel sağlık, ahlâkın korunması, çocukların korunması gibi ölçütlere bağlanmıştır. Sınırlamalar ancak yasa ile gerçekleşebilir. Sözleşmede yer alan 7 tane hakkı da (6, 7, 8/1-2, 11, 15, 16, 18) dokunulmaz kabul etmiştir. Sözleşmeye uyup uymadıkları konusunda denetim yetkisi 18 kişilik İnsan Hakları Komitesi'ne verilmiştir (Atalar, 2002, s. 34).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme 31 maddeden oluşur. 1 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ndeki ikinci kuşak hakları kapsamaktadır. İkinci kuşak haklar bu sözleşme ile genişletilmiştir. Her devletin bu hakları kendi olanakları ölçüsünde aşamalı olarak gerçekleştirmesi öngörülmüştür (Atalar, 2002, s. 35). Sözleşmenin denetim mekanizması zayıftır. 1985 yılında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi kurulmuştur. Komite 1987 yılında faaliyete başlamıştır. Böylece daha etkin bir denetim olmuştur (Atalar, 2002, s. 35).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da Avrupa Konseyi'ne üye devletler tarafından imzalanmış, 3 Eylül 1953'te yürürlüğe girmiştir. Asıl adı, " İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme" dir. Bu sözleşme protokoller hariç 59 maddeden oluşmaktadır. Çeşitli tarihlerde yapılmış 13 tane protokol vardır(Atalar, 2002, s. 42). Sözleşme'nin içeriği ekler kısmında verilmiştir.

Bu tarihsel veriler insan hakları düşüncesinin çok uzun zaman süren çabalardan sonra ancak 20. yüzyılda somutlaştığını göstermektedir. İnsanlık tarihi bakımından bu çok yakın zamanda atılmış bir adımdır. Bu adımın öneminin farkında olmak ve bu düşüncenin yaşamda etkin hale getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmasına ihtiyaç vardır.

1.3 Haklar ve İnsan Hakları

Yukarıda belirtildiği gibi insan hakları düşüncesinin oluşum tarihinde hakların bilgisine yüzyıllar boyu süren çabaların sonunda ancak yakın bir zamanda varılabilmiş ve bu haklar çeşitli belgelerde yazılı olarak belirtilmiş, çeşitli bakımlardan sınıflandırılmıştır. Ancak, bunlardan hangilerinin insan hakları olduğu konusunda belirsizlikler vardır. Bundan dolayı insan haklarıyla ilgili yapılan düzenlemelerde, oluşturulan belgelerde daha önce de söylendiği gibi insan hakkı olmayan hakların da insan hakkı olarak yer aldığı görülmektedir. Yapılan sınıflandırmalar arasında en yaygın olanı "genel sınıflandırma" adıyla geçer. Genel sınıflandırma, hakları "medeni ve siyasi haklar" ve "iktisadi ve toplumsal haklar" olmak üzere iki başlık altında inceler. Medeni ve siyasi haklar, şu hakları kapsar:

Ayrımcılık yasağı,

Şahsın fiziki ve manevi bütünlüğüne saygı (hayat hakkı; işkence, zalimame, insanlık dışı ve aşağılayıcı ceza ve muamele yasağı; kölelik ve zorla çalıştırma yasağı…)

Kişi hürriyetleri (hürriyet ve güvenlik hakkı; serbest dolaşım hürriyeti…)

Yargılama ile ilgili haklar (adil yargılanma hakkı, etkili başvuru hakkı; suçların ve cezaların kanuniliği ilkesi…)

Özel hayat ve aile hayatının korunması (özel hayatın korunması; aile hayatının korunması…)

Düşünce hürriyeti (düşünce, vicdan ve din hürriyeti; ebeveynin çocukların eğitimi ve öğretimin kendi inançlarına göre yapılmasını isteme hakkı; ifade hürriyeti…)

Toplumsal ve siyasi faaliyetlerle ilgili hürriyetler (toplanma ve dernek kurma hürriyeti; seçimlerin serbestliği ilkesi…)

Mülkiyet hakkı

Yabancıların hakları (Çağıran, 2006, s. 34-36).

İktisadi ve toplumsal haklar ise şunları kapsar:

> Çalışma hakkı (iş sahibi olma hakkı; iş serbestliği ve eşit şartlarda çalışma hakkı; dinlenme ve tatil hakkı; sendikal haklar…)
> Sosyal güvenlik hakkı (beslenme, giyim, barınma hakkı; açlıktan korunma hakkı; sağlık hakkı…)
> Kültürel haklar (eğitim hakkı; kültürel hayata katılma hakkı; bilgiye ulaşma ve bilimsel gelişmelerden yararlanma hakkı…) (Çağıran, 2006, s. 34-36).

Yukarıdaki sınıflandırmaya Mehmet Emin Çağıran şöyle bir eleştiri getirir:

> Bir kısım haklar karışık nitelikte olup, belirli bir sınıfa sokulmaları sadece bir tercih meselesidir. Mesela, ayrımcılık hakkı ve mülkiyet hakkının medeni, kültürel, iktisadi, siyasi ve toplumsal boyutları vardır. Bir kısım haklar da esas itibariyle aynı olmakla birlikte, kullanma amaçlarına göre farklı sınıflara dahil edilmektedir. Mesela, sendikal haklar genel olarak iktisadi ve toplumsal haklar arasında sayılır; fakat sendika kurma veya mevcut bir sendikaya katılma hakkının kendine has bir amacı olduğu bir yana bırakılırsa, dernek kurma veya katılma hakkından özü itibariyle bir farkı yoktur. Oysa dernek kurma hakkı medeni ve siyasi haklar içinde yer almaktadır (Çağıran, 2006, s.37).

Çağıran, yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi, insan haklarının bu şekilde sınıflandırılmasına karşıdır. Bazı hakların her iki başlığı da ilgilendirildiğini ve böyle kesin çizgilerle birbirinden ayrılmayacağını belirtmektedir. Birbirine yakın hakların bir tercih meselesi olarak farklı başlıklar altında sınıflandırdığını söyleyen Çağıran, eleştirilerine şöyle devam eder:

> Bu hususta şuna da işaret etmek gerekir ki, medeni ve siyasi hakları esas olarak bireysel, iktisadi ve kültürel hakları ise kolektif haklar olarak nitelendirmek hakların belirli bir kısmı için geçerli olsa da, karışıklıklara neden olabilecek bir ayrımdır. Bir defa, bütün insan hakları bireyseldir; bireyin doğrudan hak sahibi olmasına, yani hakların süjesi olması esasına dayanır. Dolayısıyla, kolektif haklar deyince bunu bir kolektivitenin, yani bir insan topluluğun sahip olduğu haklar olarak anlamamak gerekir. Kolektif haklar da insan hakları olarak bireye aittir, fakat belirli bir grup içerisinde kullanılabilirler. Diğer yandan, bazı haklar birinci gruba dahil olmakla birlikte kolektif nitelikte olabilirler. Mesela, dernek kurma ve katılma hakkı medeni bir hak olduğu halde, aynı zamanda kolektif bir haktır. Keza, iktisadi, toplumsal ve kültürel haklar arasında yer alan, mesela çalışma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi haklar da tamamen bireyseldir (Çağıran, 2006, s. 37).

Çağıran, hakları, "medeni ve siyasi haklar" ile "iktisadi ve kültürel haklar" olarak ayırmayı sakıncalı bulur ve bunun karışıklıklara neden olacağını belirtir. Kolektif sayılan hakların da "bireysel" olduğunu söyleyen Çağıran, eleştirilerini şöyle sürdürür:

> Medeni ve siyasi haklarla iktisadi, toplumsal ve kültürel haklar arasında yapılan ayrım aynı zamanda ideolojik sebeplere de dayanmaktadır. İkincilerin sosyalizmin etkisiyle yaygınlaşıp yerleşmesi, daha sonra Sovyetler Birliğinin kurulmasıyla bir devlet anlayışı olarak öncelik kazanması hakların sınıflandırılmasına siyasi bir mahiyet kazandırmıştır. Sosyalist rejimlerle kapitalist rejimler arasındaki insan hakları üzerinden yapılan siyasi ve ideolojik çekişmeler 1948 İHEB ve 1966 Sözleşmelerine de yansımıştır. Çekişmenin altında yatan düşünce hangi hakların diğerine göre önceliğe sahip olduğudur. Liberal düşünürler bireyin durumunu ön plana çıkararak medeni ve siyasi hakların bütün insan hakların temeli olduğunu savunurken, sosyalistler her türlü hakkın gerçekleşebilmesi için başta iktisadi, toplumsal ve kültürel hakların etkili bir şekilde uygulanıyor olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Çağıran, 2006, 37-38).

Çağıran, aynı zamanda bu ayırımın ideolojik olduğunu da belirtir. Medeni ve siyasi hakların kapitalist, iktisadi ve toplumsal hakların sosyalist düşünceye göre şekillendiğini belirtir.

İnsan haklarının sınıflandırılması konusunda yaygın olan bir başka sınıflandırma da 1970 yılında Karel Vasak tarafından yapılan sınıflandırmadır. K. Vasak, insan haklarının tarihi gelişimini dikkate alarak insan haklarını üç kuşak olarak ayırır. Bu anlayışa göre insan hakları; a) birinci kuşak haklar, b) ikinci kuşak haklar, c) üçüncü kuşak haklar olmak üzere üçe ayrılır (Çağıran, 2006, s.38).

Karel Vasak'ın yaptığı bu sınıflandırmanın yukarıda anlattığımız klasik sınıflandırmadan tek farkı üçüncü kuşak haklardır. Medeni ve siyasi haklara "birinci kuşak haklar" der. İktisadi, toplumsal ve kültürel haklara da "ikinci kuşak haklar" der. Yani birinci kuşak ve ikinci kuşak haklar derken klasik sınıflandırma ile aynı kalınmış, sadece isim değişikliği olmuştur. Vasak'a göre üçüncü sınıf haklar, tarihi gelişim itibari ile en son çıkmış haklardır. Vasak, üçüncü kuşak haklara şunları örnek verir: "halkların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi hakkı", "iktisadi ve toplumsal gelişme hakkı", "çevre hakkı", "tabii kaynaklar üzerinde egemenlik hakkı", "insanlığın ortak mirasından faydalanma hakkı" vb. (Çağıran, 2006, s.38).

Çağıran, insan haklarının birinci kuşak haklar, ikinci kuşak haklar ve üçüncü kuşak haklar olarak sınıflandırılmasını da eleştirir. Çağıran'ın hedefinde özellikle üçüncü kuşak haklar vardır. Şöyle der:

> İnsan haklarının bu şekilde 3 nesil haklar olarak ifade edilmesi şematik olarak sunuş kolaylığı sağlasa da, tenkitlerden uzak değildir. Bu sınıflandırmaya yöneltilebilecek en önemli tenkit özellikle üçüncü nesil hakların niteliği ile ilgilidir. Üçüncü nesil hakların sahibi tek tek bireyler değil, halklardır. Oysa, insan haklarının temel özelliği süjelerinin bireyler olmasıdır (Çağıran, 2006, s.38).

Bir başka sınıflandırma "nitelik bakımından sınıflandırma" ve "zaman bakımından sınıflandırma" olarak yapılmıştır Bunlardan "nitelik bakımından sınıflandırma", a) "olumsuz statü hakları" (koruyucu haklar), b) "olumlu statü hakları" (isteme hakları) ve c) "aktif statü hakları" (katılma hakları) olarak belirlenmiştir (Atalar, 2002, s. 17-19).

Olumsuz statü hakları, kişileri devlete ve topluma karşı koruyan haklardır. Devletin müdahale etmemesi gereken, bireysel özgürlük alanlarını işaret eden haklardır. Aynı zamanda devlet, üçüncü kişilerin de bu haklara dokunmamasını sağlamalıdır. "Eşitlik", "can ve mal güvenliği", "din ve vicdan özgürlüğü", "düşünce ve ifade özgürlüğü" bu kategoriye girmektedir (Atalar, 2002, s. 17-18).

Olumlu statü hakları, bireylerin devletten ve toplumda isteyebilecekleri haklardır. Devletin, sosyal devlet anlayışına göre sunduğu hizmetlerden yararlanmak için bireyin talep ettiği haklardır. "Eğitim ve öğretim hakkı", "ailenin korunması hakkı", "çalışma hakkı", "dinlenme hakkı", "grev hakkı", "konut hakkı" bu kategoriye girer. Aktif statü hakları ise, bireyin siyasal hayata katılmasını sağlayan haklardır. "Seçme ve seçilme hakkı", "siyasi parti kurma hakkı", "kamu görevine girme hakkı" bu kategoriye girer (Atalar, 2002, s. 18).

Zaman bakımından sınıflandırma ise kendi içinde insan haklarını birinci kuşak haklar, ikinci kuşak haklar ve üçüncü kuşak haklar olmak üzere üçe ayırır. Birinci kuşak haklar, tarihsel süreç içerisinde öncelikle gündeme gelmiş geleneksel hak ve özgürlüklerdir. "Can ve mal güvenliği", "din ve vicdan özgürlüğü", "düşünce ve ifade özgürlüğü" bu kategoriye girer. İkinci kuşak haklar, zamanla klasik haklara eklenen ekonomik ve sosyal haklardır. "Çalışma hakkı", "adil ve eşit ücret hakkı", "sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı" gibi haklar bu kategoriye girer. Üçüncü kuşak haklar ise bilim ve teknolojinin gelişmesiyle sonradan ortaya çıkan haklardır. Bilgisayar verilerine karşı özel hayatın korunması hakkı, temiz bir çevrede yaşama hakkı gibi haklar bu kategoriye girer Genetik ve kopyalama gibi bilimsel gelişmelerin ortaya çıkmasıyla "dördüncü kuşak haklar"dan da bahsedilmektedir. Ancak bunlar da şimdilik üçüncü kuşak haklar içinde görülmektedir (Atalar, 2002, s. 18-19).

Yapılan sınıflandırmalarda belirlenen hakların hepsini "insan hakkı" saymak yanıltıcı olur. "Haklar" ile "insan hakları"nı birbirinden ayırt etmek önemli bir noktadır. Bu ayrımın yapılmadığı durumlarda insan hakkı olmayan bir hak insan hakkı sayılabilmekte veya tersi olabilmektedir. Bu karışık bazı belgelerde yanlış düzenlemelere yer verilmiştir. Çeşitli uluslararası belgelerde ve anayasalarda bile bunu görmekteyiz. Bu belgelerde ve anayasalarda aslında insan hakkı olan hakların bazıları yer almazken, insan hakkı olmayan bazı hakların insan hakkı olarak yer aldığı görülmektedir. Bu durum, uygulamalarda sorun yaratmakta, insan hakkı ihlallerine yol açabilmektedir. "İnsan hakkı" kavramının bilgisine başvurarak hem düzenlemeler hem de uygulamalar noktasında bu karışıklıktan kurtulmak bir zorunlu bir ihtiyaçtır. Bu bilgiyi sağlayabilecek bakış ise felsefi bakıştır. Dolayısıyla insan

hakları olarak belirlenen ve belirlenebilecek hakların felsefe açısından ele alınmasına ihtiyaç vardır. İnsan değerinin bilgisinden hareket eden felsefi bakış, bir hakkın insan hakkı olup olmadığını belirlemeye yardımcı olabilir.

İnsan hakları sorunlarına felsefe açısından eğilen Kuçuradi'nin ortaya koyduğu bilgi bu noktada aydınlatıcıdır. Kuçuradi, insan haklarını diğer haklardan şöyle ayırır: "*İnsan hakları" denen haklar, grup haklarından ayrı olan kişi haklarının bir kısmını, temel kişi haklarını oluştururlar. Bu haklar, bütün insanların "eşit" olduğu, her kişinin – kim olursa olsun- sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardır*" (2007, s. 44).

Kuçuradi, insan haklarının öncelikle kişi hakları olduğunu söyler. Ama bütün kişi haklarının insan hakları olmadığına da dikkat çeker (2007, s.4). İnsan hakları, temel kişi haklarıdır. Yani tüm kişi hakları insan hakkı değildir, ama her insan hakkı aynı zamanda kişi hakkıdır. O halde öncelikle kişi haklarının neler olduğu üzerinde durmak gerekir. Kuçuradi kişi haklarını "temel kişi hakları" ve "yurttaşlık hakları" olarak ikiye ayırır. "Temel kişi hakları"nı da "doğrudan korunan" ve "dolaylı korunan" haklar olarak ikiye ayırır. Bu ayırımın dayanağını da şöyle belirtir:

> Bu temel kişi haklarının bir bölümü kişilerde insana özgü olanakları doğrudan doğruya koruma istemleridir: kişiler insanın bu olanaklarını gerçekleştirip geliştirirken, onlara "hiç kimse" tarafından dokunulmaması istemidir.
>
> Kişilerin insan olarak olanaklarının gerçekleştirilmesiyle doğrudan doğruya ilgili olan istemler, insan olan herkese –kim olursa olsun ve rolü ne olursa olsun her insana- yöneltilmiştir; kişilerden, kişilerde –kim olursa olsun ve ne yapmışsa yapmış olsun, insan

olan herkeste- bu haklara saygı göstermeleri, bu hakları çiğnememeleri isteminde bulunurlar (2007, s. 44).

Kuçuradi, doğrudan doğruya korunan kişi haklarının, insanın yapısal olanaklarının doğrudan doğruya korunmasıyla ilgili olduğunu belirtir. Bu olanaklar gerçekleştirilir ve geliştirilirken dokunulmazlık isteminde bulunulur. Kişinin güvenliğini sağlayacak tüm yasaklayıcı istemler ve "temel özgürlükler" bu istemin karşılanmasına ilişkin haklardır. Örneğin, "hiç kimsenin tutsak ya da köle durumunda tutulmaması", "hiç kimseye işkence yapılmaması", "hiç kimsenin keyfi olarak tutuklanmaması"; düşünce, kanaat, barışçı bir şekilde toplanma özgürlükleri bu gruba girer. Bu belirleme, insanları köle-özgür diye ayıran, haklarını görmezden gelen, insanlara eziyet eden anlayışın yüzyıllar boyu sürdüğü geçmişteki durum ne olursa olsun bugün gelinen noktada her insan "insan" olması nedeniyle temel kişi haklarının olduğunun bilgisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durumda bu kişi haklarının korunmasında devletin önemli bir görevi vardır.

Haklar ile insan haklarını ayrımını veren Kuçuradi temel özgürlükler ile temel haklar arasındaki bağıntıya da açıklık getirir. Temel özgürlükler, bu kişi haklarının yasal güvenceleridir. Bunlar tüm insanların eşit olduğu hakların önemli bir kısmını oluştururlar. Bu hakların yasal bir belgede yer alması, onları güvence altına alır. Ancak yasal bir belgede yer alması yetmez. Kişilerin hem kendilerinin bu haklarının farkında olup koruması, hem de diğer kişilerin bu haklara saygı göstermesi gerekmektedir. Devletten beklenen bu hakların çiğnenmelerini önlemek, çiğnendiği zaman da dengeyi yeniden kurmaktır. Bu haklara saygı gösterildiği yerde temel özgürlükler vardır. Onlara saygı gösterilmediği yerde güvensizlik, anarşi, terör

vardır. En tehlikesi de devlet organlarının bu hakları çiğnemesidir. Böyle durumlarda baskı oluşur. Kuçuradi "dolaylı korunan temel kişi hakları"nı da şöyle açıklar:

> Temel kişi haklarının diğer türü, kişilerin insanın yapısal olanaklarını gerçekleştirip geliştirebilmelerinin genel ön koşullarıyla ilgili istemlerdir –sağlık, eğitim hakları gibi. Bunlar da her kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardır. Şu farkla ki, bunlar, ancak dolaylı olarak, bir ülkede devletin tanıdığı haklar –emeklilik hakkı, sendika kurma hakkı gibi sosyal, ekonomik ve bazı siyasal haklar- ile bazı kurum ve kuruluşlar aracılığıyla korunabilir. Bunları 'korumak' ise 'yaşanabilmelerini sağlamak' anlamına gelir (Kuçuradi, 2011, s.46).

Kuçuradi'nin dediği gibi, bu kişi hakları, insanın yapısal olanaklarını gerçekleştirip geliştirebilmesinin genel önkoşullarıyla ilgilidir. Beslenme, sağlık, eğitim, çalışma gibi haklar, insanın yapısal olanaklarını gerçekleştirip geliştirebilmesi için gerekli olan ön koşullarla ilgili istemlerdir.

Dolaylı korunan temel kişi hakları da doğrudan korunan temel kişi hakları gibi tüm insanların eşit olduğu, her kişinin sahip olduğu haklardır. Yani "tanınmaları" söz konusu olmayan, gerektirdiklerinin yerine getirilmesi gereken haklardır. Bu haklar ancak, devletin kişilere tanıdığı sosyal, ekonomik, siyasal haklarla ve kamu kuruluşları aracılığıyla dolaylı olarak korunabilirler. Örneğin, sağlıklı yaşama hakkı her kişinin temel hakkıdır. Bu hakkın korunabilmesi için devlet gerekli önlemleri almalı, gerekli kurum ve kuruluşları örgütlemelidir. Sağlık sigortası, ücretsiz muayene imkânı vermeli, sağlık ocakları, hastaneler açmalıdır. Eğitim hakkı için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Kişilerin eğitim hakkından yararlanabilmeleri için devlet gerekli önlemleri almalı, gerekli kurumları örgütlemeli, yeterli sayıda okullar açmalı, öğretmen yetiştirmelidir.

Kuçuradi yaptığı ayrımda, kişi hakları olduğunu ama temel kişi hakları olmadığını söylediği "yurttaşlık hakları"nı şöyle açıklar:

> Kişi hakları olan, ama temel haklar olmayan asgarî ücret, emeklilik gibi ekonomik ve sosyal haklar, bir devletin, yurttaşlarına çizdiği sınırlardır. Bu sınırların bugün her ülkenin özel koşullarına göre farklı boyutlarda çizilmesi doğaldır. Ne var ki, bu tanınan haklara çizilen sınırların ilgili oldukları temel hakların bir ülkede yaşanabilmelerini sağlayan ya da engelleyen şey, bu sınırların ilgili temel haklar gözönünde bulundurularak ve o ülkedeki bütün yurttaşların eşitliği ilkesine göre çizilip çizilmediğidir. Çünkü bu tanınan haklar, bütün insanların eşit olduğu haklar değil, bir ülkede bütün yurttaşların eşit olduğu haklardır; ama bir ülkede dolaylı korunan temel kişi haklarının tam veya göreli yaşanabilmesi, bu tanınan hakların sınırlarının nasıl çizildiğine –sosyal ve ekonomik haklar tanıyan yasaların özelliğine ve kurulan kurum ve kuruluşlara- sıkı sıkıya bağlıdır (Kuçuradi, 2011, s. 46-47).

Burada Kuçuradi, çok önemli iki şey söylemektedir. Birincisi, bu hakların temel haklar göz önüne alınarak oluşturması gerektiğidir. Yani bir ülke, asgari ücreti belirlerken neye ve hangi ölçütlere göre belirleyecektir? İstediği rakamı söyleyebilir mi? Kuçuradi'nin söylediklerinden yola çıkarak "hayır" diyebiliriz. Asgari ücreti ancak temel hakları göz önüne alarak belirlenebilir. Yani bu asgari ücret, kişinin temel hakları olan "eğitim", "sağlık", "barınma" gibi ihtiyaçlarını sağlayabilecek miktarda olmalıdır. Kuçuradi'nin bize söylediği ikinci önemli şey ise, bir ülkedeki bütün yurttaşların bu haklar bakımından eşit olmasıdır. Örneğin asgari ücret belirlenmişse, bu tüm işçiler için geçerlidir. Bu ücretin altında kimse işçi çalıştıramamalıdır.

Kuçuradi'nin belirttiği gibi, yurttaşlık hakları, bütün insanların eşit olduğu haklar değil, bir ülkedeki bütün yurttaşların eşit olduğu haklardır. Bu kişi hakları, bir ülkede kişiler için çizilen sınırların oluşturduğu haklardır. Kişinin, içinde istediği gibi hareket edebileceği, ama dışına çıkmaması gereken alanların sınırlarını çizerler. Bu haklar, ülkeden ülkeye değişkenlik gösterebilir. Ama belirli bir ülke sınırları içinde geçerliyse, orada yaşayan tüm yurttaşları eşit bir şekilde kapsaması gerekir. Örneğin asgari ücret her ülkede farklı bir miktar olarak belirlenebilir ve bu ülke şartları göz önünde tutulduğunda kabul edilebilir. Ancak bir ülke içinde asgari ücret belirlenmişse, bu ücret her kişi için aynı olmak zorundadır. Emeklilik için şart koşulan en az çalışma yılları, seçme-seçilme yaşı sınırları bu tür haklardandır (Kuçuradi, 2011, s.13).

Kuçuradi'nin, "kişi hakları" ve "grup hakları" olarak ayırdığı haklardan kişi haklarını "temel kişi hakları" ve "yurttaşlık hakları" olarak ayırmakla gösterdiği temel kişi haklarının bilgisi, haklar ile insan haklarını ayırt etmeyi sağlamaktadır. Bu ayrım önemlidir çünkü "bir hakkı insan hakkı yapan" şeyin ne olduğunu belirlemektedir. Bir hakkı insan hakkı yapan şeyi belirlemek bir sorundur. Haklar ile insan haklarını ayırt eden ve bir hakkın insan hakkı olmasının temelini gösteren felsefi bakış olmaksızın yapılan sınıflandırmalarda haklar ile insan haklarının karışık hale gelmesi karışması şaşırtıcı değildir.

İnsan haklarını, "sivil ve siyasi haklar" ile "iktisadi ve kültürel haklar" olarak ayırma konusunda yukarıda belirtildiği gibi ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı Çağıran'nın da itirazları vardı. Çağıran, "*Mesela, dernek kurma ve katılma hakkı medeni bir hak olduğu halde, aynı zamanda kolektif bir haktır. Keza, iktisadi,*

toplumsal ve kültürel haklar arasında yer alan, mesela çalışma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi haklar da tamamen bireyseldir" diyerek bu karışıklığı belirtmektedir (Çağıran, 2006, s.37).

İnsan hakları düşüncesinin uygulama alanlarında etkili olabilmesi ve insan haklarının korunabilmesi konusunda yol alınabilmesi için "insan hakkı" kavramının bilgisine başvurmak gereklidir. Ancak bu bilgiyle, mevcut karışıklıklardan sıyrılıp bu düşüncesin yasalara yol gösterici bir düzeye erişmesine katkıda bulunulabilir. Keyfi tanımlamalardan sakınarak konunun gerektirdiği felsefi bilgiden yardım alarak ileriye doğru yol alınabilir. Böylece insan haklarının korunabilme ve ihlallerin önlenebilme imkânı artar. Hangi hakkın bir insan hakları olduğu belirlenemedikçe bir durum ya da talep karşısında neyin korunması gerektiği açık olamadığından yanlış uygulamalara gidilebilmektedir. Örneğin kimi durumlarda kültürel, ekonomik ya da grup haklarına "insan hakkı" denmekte ve buna göre uygulama yapılmaya çalışılmaktadır. Bir hakkı insan hakkı yapan ölçüt, Kuçuradi'nin açıkça gösterdiği gibi "insanın olanaklarının bilgisi"dir. Bu felsefi bir bilgidir ve bu bilgi insan haklarının felsefi temelidir. Bu bilgiden yola çıkılırsa insan haklarının hiçbir insan için çiğnenmemesi ve herkes için sağlanması gerekliliği de bilinir ve bu yönde uygulamalara gidilir.

II. BÖLÜM: HAKLARLA İLGİSİNDE TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Buraya kadar hak ve insan hakkı kavramları ve insan hakkı düşüncesi, hakların çeşitli açılardan sınıflandırılması üzerinde duruldu. İnsan hakkı kavramına felsefi bakışla açıklık getirilmeye çalışıldı. Bir toplumun yaşam tarzıyla doğrudan ilişkili olan ve bu yaşam anlayışını yansıtan atasözleri ve deyimlerin, insan haklarıyla ilgisi önemli bir konudur. Bu bölümde bu konu üzerinde duruldu.

2.1. Türkçe Atasözleri ve Deyimlerin Özellikleri

Atasözleri ve deyimlere her dilde rastlanılır. Her toplumda, o toplumun özelliğine göre çeşitli atasözleri ve deyimler vardır. Genel olarak söylenirse atasözleri, söyleyeni belli olmayan, öğüt verici, kısa, özlü ve kalıplaşmış yargılardır. Sözlüklerde atasözünün farklı tanımlarına rastlanmaktadır. Bu tanımlardan birisi şöyledir: *"Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler"* (Aksoy, 1988, s.37). Bir başka tanım da şöyledir: Atasözleri, "*ataların, uzun denemelere, gözlemlere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak veren ve kalıplaşmış bir biçimi olan, kamuca benimsenmiş kısa, özlü söz*"lerdir (Püsküllüoğlu, 2012, s.77). Başka bir tanımda da atasözleri, *"uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbımesel"* olarak ifade edilmiştir *(tdk.gov.tr).*

Yukarıdaki tanımlamaları da göz önüne alarak atasözlerinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kalıplaşmış sözlerdir. Bu yüzden sözcükler değiştirilemez ve söz dizimi bozulamaz. "**Derdini saklayan derman bulamaz.**" yerine aynı anlamda da olsa '' **Derdini saklayan ilaç bulamaz.** '' denilemez.

2. Kısa ve özlüdür. Az sözcükle çok şey anlatır.

3. Uzun gözlemlere ve çok sayıda deneyimlere dayandıkları için kısa ve özlü dile getirilişlerdir. Az sözcükle öğüt veren sözlerdir.

4. Atasözleri genellikle bir ya da iki cümleden oluşurlar. Örneğin **"balık baştan kokar"** gibi çoğu tek cümleden oluşur. Daha fazla cümleden oluşanlar azdır.

5. Atasözleri öğüt verici, genel kurallar niteliğinde olduğu için yüklemi genellikle geniş zaman veya emir kipindedir. Örneğin, **"dost ile ye iç, alışveriş etme" ifadesindeki** gibi emir kipinde ve **"son pişmanlık fayda etmez"** ifadesindeki gibi geniş zaman kipinde saptayıcı veya buyurucu niteliktedir.

6. Söyleyeni belli değildir. Halka mal olmuştur, anonimdir.

7. Bazıları öykü biçimindedir. Örneğin, "**eşeği düğüne çağırmışlar : ''Ya odun eksiktir ya da su'' demiş.**

8. Her ulusun atasözü kendi kültürünün aynasıdır.

9. Birbiriyle çelişkili görünen atasözleri de mevcuttur. Örneğin "**aman diyene kılıç kalkmaz", "merhametten maraz doğar"** ifadelerinde olduğu gibi**.** Ancak bunlar farklı koşullarla ilgili olduklarından aslında çelişkili değildir.

10.Yüklem olmayan cümle veya devrik cümle halinde olanlar vardır. Bunların sayısı azdır. Çoğu kurallı cümle halindedir. Örnek: **Ata arpa, yiğide pilav** (yüklemi olmayan cümle). **Besle kargayı oysun gözünü** (devrik cümle).

11. Atasözleri söz sanatları bakımından da zengindir. Örnek: **Dilim seni dilim dilim dileyim** (cinas). **Hamama giren terler** (kinaye). **Sarımsak da acı ama her eve bir dişi lazım** (tevriye). **Üzüm üzüme baka baka kararır** (hüsnü talil). **Ak akçe kara gün içindir** (tezat).

12. Bazıları yargı bazıları da öğüt bildirir. Örnek: **Ayağını yorganına göre uzat** (öğüt). **Atılan ok geri dönmez** (yargı).

Atasözleri anlamlarına göre de çeşitlilik gösterirler. Mecaz anlamlı ve gerçek anlamlı olmak üzere iki çeşit atasözüyle karşılaşırız. Atasözlerinin çoğu mecaz anlamlıdır. Bunlara birkaç örnek verelim:

Canı acıyan eşek atı geçer: Bir durumdan canı yanan kişi o durumun tekrar etmemesi için, gücü yetmez sanılan işleri bile yapar.

Büyük balık, küçük balığı yutar: Güçlüler her zaman zayıfları ezer.

Her gün gezen kırda, bir gün uğrar kurda: Sakıncalı işlerle uğraşan kimse, günün birinde tehlikenin kurbanı olur.

Tavşanı tazı tutar, çalımını avcı atar: Emri altındaki kişinin yaptığı işi, kendi başarısı olarak gösterip övünenler vardır.

Mum dibine ışık vermez: Bir kimse başkalarına bol bol yaptığı yardımı, kendi akrabalarına yapmaz.

Damlaya damlaya göl olur: Küçük şeyler birike birike büyük varlık oluşur.

Gerçek anlamlı atasözlerinde, bütün sözcükler gerçek anlamlıdır. Düşünceyi, mecaz, benzetme ve diğer söz sanatlarından yararlanmadan doğrudan iletirler. Örneğin, **"dost ile ye iç, alışveriş etme", "akıllı düşman, akılsız dosttan hayırlıdır. "huylu huyundan vazgeçmez"** ifadelerinde olduğu gibi.

Dil ve kültür alanında önemli bir başka unsur da deyimlerdir. Genel olarak söylenirse **e**n az iki sözcükten oluşan, bir durumu ya da kavramı etkili bir biçimde söylemeye yarayan kalıplaşmış sözlere deyim denir. Ömer Asım Aksoy deyimleri *"bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce"* diye tanımlar (1988. s. 52).

Ali Püsküllüoğlu ise deyimi, "a*nlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil öğesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu*" diye tanımlar (2012, s. 222). Deyim, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde de deyim, "g*enellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir"* diye tanımlanır *(tdk.gov.tr).*

Bu tanımlardan da yola çıkarak deyimlerin özelliklerini şöyle sıralanabilir:

1. En az iki sözcükten oluşur. Deyim ile mecazlı sözler arasındaki en temel fark budur.

2. Sözcüklerden en az biri mecaz anlamlıdır.

3. Kalıplaşmış sözlerdir. Aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamaz ya da sözcüklerin yeri değiştirilemez. "**Ayıkla pirincin taşını**" yerine "**ayıkla bulgurun taşını**" denilemez.

4. Çekici, etkileyici, yoğun bir anlatıma sahiptir.

5. Çoğu mecaz anlamlıdır, gerçek anlamlı olanları azdır.

Deyimleri biçimce incelendiğinde, birbirinden farklı oldukları görülür. Bazılarının söz öbeği biçiminde, bazılarının cümle biçiminde, bazılarının da sonunda mastar olduğu görülür. Şu örnekler verilebilir:

1. Söz Öbeği Biçiminde Olan Deyimler: **"Dost kazığı", "sütü bozuk", "tavşan yürekli", "akıl hocası", "baba adam", "işinin eri", "ağız tadıyla", "fener alayı", "dudak dudağa", "dik alası", "gönül yarası".**

2. Cümle Biçiminde Olan Deyimler: "**İğne atsan yere düşmez",** "a**tı alan Üsküdar'ı geçti",** "d**ostlar alışverişte görsün", "dışı eli yakar, içi beni".**

3. Sonunda Mastar Bulunan Deyimler: "**Canı ağzına gelmek",** "b**urnu büyümek", "göz açtırmamak", "it izi at izine karışmak",** "i**ğneyle kuzu kazmak".**

Anlam olarak da deyimler birbirinden farklıdır. Anlam olarak, mecaz anlamlı ve gerçek anlamlı olmak üzere iki farklı deyimlerle karşılaşırız. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki, deyimlerin çoğu mecaz anlamlıdır, gerçek anlamlı olanlar sınırlıdır. Bunlara şu örnekler verilebilir:

1. Mecaz Anlamlı Deyimler: "**Taşı sıksa suyunu çıkarır", "tavşana kaç, tazıya tut",** "s**abır taşı".**

2. Gerçek Anlamlı Deyimler: "**Çoğu gitti, azı kaldı",** "i**yi gün dostu", "hem suçlu hem güçlü", "alan razı satan razı".**

Deyimler ve atasözleri, sık sık birbiriyle karıştırılır. Bunun için aralarındaki farkları belirtmekte yarar vardır: Atasözlerin hepsi *cümle* halindedir, deyimler ise genellikle *söz öbeği* biçimindedir. Ancak az da olsa cümle halinde olan deyimler de vardır. Bunları atasözleriyle karıştırmamak için öğüt ve yargı bildirip bildirmemesine bakılabilir. Deyimler öğüt ve yargı bildirmezler. **"Ayağını yorganına göre uzat"**

cümlesi öğüt ve yargı bildirdiği için atasözüdür. "**Yorgan gitti, kavga bitti"** cümlesi ise öğüt bildirmez, anlık bir durumu ilgi çekici bir anlatımla dile getirdiği için deyimdir.

2.2. Atasözleri ve Deyimlerin Dil ve Kültürle İlişkisi

Dil, kültürün en önemli öğesidir. Dil kültürün taşıyıcısıdır. Dolayısıyla dil, kullanıldığı toplumun kültürü hakkında bize önemli ipuçları verir. Bir kültürün değer yargıları, doğruları, bir olaya ya da varlığa bakış açısı vb. o dilde kendine yer bulur. Dilin önemli bir öğesi olan atasözü ve deyimlerde de bu durum söz konusudur. Kültür kavramı, Türk Dil Kurumunun sözlüğünde, 1) " *tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin*" olarak ve 2) "*bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü*" olarak tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr).

Sözlüklerde böyle tanımlanmakla birlikte kültür kavramının içeriğine ayrıca bakmak gerekir. Çünkü bu kavram insan ve toplum bilimleri içinde de açık olarak tanımlanabilmiş değildir. Ancak, felsefe açısından bakıldığında bu kavramın içeriğine ilişkin şu belirleme yapılabilir:

Kültür kelimesinin kaynağı *colere* fiilinden türemiş *cultura* kelimesidir. Cultura kelimesinin Türkçe karşılığı *ekin* kelimesidir. Colere fiili Latince olup, "toprağı işlemek, tarlayı sürmek, ekip biçmek" demektir. 17. yüzyıla kadar günlük

dilde bu anlamda kullanılmıştır. Voltaire ilk kez culture sözcüğünü, insan zekasının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmıştır (İyi, 2006, s. 11). Daha sonra antropolojinin temel kavramlarından olan kültürün çok sayıda – yaklaşık 200 dolayında – tanımı yapılmıştır (Kuçuradi, 2009, s.53).

İoanna Kuçuradi, tanımlanması çok zor görünen bu kavrama, kültürün iki anlamını birbirinden ayırarak bir açıklık getirir. Kültürü, "tekil anlamda kültür" ve "çoğul anlamda kültür" olmak üzere ikiye ayırır. Kuçuradi, tekil anlamda kültürü şöyle ifade eder:

> … bu 'kültür'den kastedilenin "kişilere insan olarak olanaklarını *geliştirebilmeyi* (: bu olanakların işlenmesini, kültive edilebilmesini) sağlıyan etkinliklerin tümü" – sanat, felsefe yapma ve bu yapılanlardan yararlanma- olduğu söylenebilir. Bu, yüzyıllardan beri Batı düşüncesinde yer atmiş *cultura animi* (ruhun işlenmesi, ruhun kültürü) fikridir, ya da tekil anlamda kültür (2009, s.55).

Burada "tekil anlamda kültür"ün, insanın gelişmesiyle, kişilerin kendilerini geliştirebilmelerini sağlayan etkinliklerle ilgili olduğu görülmektedir. Ruhun işlenmesi, kişilerdeki yeteneklerin işlenmesiyle ilgilidir. Bu kültür, ruhun kültürüdür. Ruhun ilenmesi (cultura animi), Saint Euxpery'yi, Cemal Süreya'yı, Rilke'yi, Kant'ı okumak, Fazıl Say'ı, Âşık Veysel'i dinlemektir. Şiir veya roman yazabilmek, felsefe, yapabilmek, bilim yapabilmek için ruhun işlenmesidir.

Kuçuradi çoğul anlamda kültürü de şöyle açıklar:

> … sınırları "çeşitli açılardan çizilebilen bir insan grubunun yaşayışını ve bu yaşayışın görünümlerini (söz gelişi sanatlarda, bilimlerde, felsefede, dilde ve bu gibi alanlarda o anda "modern" sayılan görüşleri; toplumsal kurumları ve işleyişlerini) belirliyerek; o grupta uzun ya da göreli olarak kısa bir süre *geçerli olan* (: egemen olan) insanı görme tarzını ve değerlilik anlayışını anlayabiliriz ve çoğul anlamda kültür kavramını bu şekilde belirleyebiliriz. Çoğul anlamda kültürden, kültürlerden, sanırım, aslında anlaşılan, böyle anlayışlardır: bir grupta belirli bir süre canlı olan, neredeyse bilinçsiz, ama o grubun yaşamının bütün ifadelerine "sinmiş" anlayışlar (2009, s. 57-58).

Çoğul anlamda kültür, çeşitli kültürleri ifade etmektedir. Örneğin, "Japon kültürü", "Hint kültürü", "Batı kültürü", "Avrupa kültürü" vb. Kültür dendiğinde genellikle anlaşılan da budur. Sözlüklerde verilen kültür tanımlarında bu çoğul anlamda kültürün kastedildiği görülmektedir. Türk Dil Kurumu'nun yukarıdaki tanımı da çoğul anlamda kültürü kastetmektedir.

Kuçuradi'nin, yaptığı ayrımda çoğul anlamda kültürün, "insanın görme tarzı ve değerlilik anlayışını" ifade etiğine dikkat çekmesi önemli bir noktadır. Atasözü ve deyimlere kültür kavramının bu ikili anlamı göz önüne alınarak bakıldığında, onların dil ve kültürle ilişkisinde çoğul anlamda kültürün öne çıktığı görülmektedir. Atasözü ve deyimler de çoğul anlamda kültür tanımının içine girer. Çünkü bir toplumun atasözü ve deyimleri o toplumun dünya görüşünü, yaşayış biçimini, olaylara bakış açısını yansıtır. Çoğul kültürün tüm unsurları az çok, o toplumun diline yansır. K. Vossler, "dil, kültürün aynasıdır" (Aktaran: Aksan, Şubat 2009, s. 65) derken kastettiği şey de tam budur. Dilde çoğul kültürü en iyi yansıtan unsurlar da deyimler

ve atasözleridir. Aksan'a göre, sadece atasözü ve deyimlere bakarak bir kültürü tanımak mümkündür:

> Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle, bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz (Aksan, Şubat 2009, s. 65).

Atasözleri ve deyimlerde, ait oldukları kültürün yaşama ilişkin temel sorun alanlarına dair özgün anlayışlar, gizil biçimde de olsa dile gelmiştir. Atasözleri, ait oldukları dilin ve dolayısıyla, dilin ait olduğu kültürün, yaşanan sorunlar karşısındaki kendiliğinden tutumunun doğal ifadeleridir (Yılmaz, 2000, s. 137).

Aksoy, *"Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür."* (Aksoy, 1988, s. 27) demektedir. Aksoy'un da belirttiği gibi atasözleri ve deyimler, kullanıldığı toplumun kültürünü çok iyi yansıtırlar. Ait oldukları dilin ve kültürün yaşama biçimlerini, belli konulardaki anlayış ve bakış açılarını, değerlendirme biçimlerini içinde barındırırlar.

Atasözlerini bir ulusun dünyayı algılayış tarzını, konuştuğu dile yansıtan edebi ürünler olarak gören Bilginer Onan, bu konuda şöyle der:

> Atasözleri kültür, dil ve kozmogoni kavramları arasındaki karşılıklı etkileşimin yüzyılların ötesine yansıyan bir birlikteliğidir. Karşılıklı etkileşime dayalı bu

> birliktelik, kalıplaşmış ifadelerde somutlaşarak, o dili konuşan insanların yine dil yoluyla hayatı ve çevrelerinde olup bitenleri soyutlama süreçlerine, kısacası iletişim ortamlarına yansımaktadır (2011, s. 9).

Samed Alizade, atasözleri için şöyle der: *"Atasözleri, duygu, düşünce ve hayat görüşlerimizin binlerce yıl içinde geçirdiği deneyimlerle kazanılan, halkın yazılı olmayan anayasası gibidir"*(Aktaran: Erenoğlu, 2007, s. 1150). Bu cümle -her ne kadar abartılı olsa da- atasözlerini anlamamız için iyi bir benzetmedir. Deyimlerin, ulusal damga taşıdığını söyleyen Aksoy ise bu konuda şöyle der:

> Deyimler de ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. Ulusun söz yaratma gücünden doğarlar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçük söz dağarcığına koca bir âlem sığdırılmıştır. En uçucu kavramlar, en ince hayaller, en güzel benzetmeler, çeşit çeşit mecazlar ve söz ustalıkları mini mini bir deyimin yapı harçları arasında parlar (Aksoy, 1988, s. 47).

Kültürlerin atasözlerine nasıl yansıdığını anlamak için, iki farklı kültürde aynı durumu ifade etmek için kullanılan atasözlerine bakılabilir. Örneğin Türkçede **"bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim"** diyen ve Çekçede **"bana ne okuduğunu söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim"** diyen atasözlerine bakıldığında her birinin ilgili toplumun yaşam tarzını yansıttığı görülmektedir. Başka bir örnek olarak Türkçede **"işleyen demir pas tutmaz"** diyen ve Çekçede **"tekrar aklın annesidir"** diyen atasözlerine bakıldığında da bunu görmek mümkündür (Tüm, 2010 s. 670 ve 673).

Atasözleri ve deyimler sadece dilsel süslemeler ya da özlü anlatımlar değildir. Atasözleri ve deyimler, içinde yer aldığı dilin konuşulduğu toplumun kültürünü de

yansıtırlar. Bu açıdan bakıldığında atasözleri ve deyimler, diyebiliriz ki, ait olduğu dili konuşulduğu toplumlarda benimsenmiş olan ahlâk kurallarını ve insan anlayışlarını ifade ederler. Dil, kültür ve toplum iç içedir; birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. Yukarıda da belirtildiği gibi atasözü ve deyimler bu bakımdan daha çok çoğul anlamda kültürü yansıtan ifadelerdir. Dolayısıyla Atasözü ve deyimlerin ahlâkla, çeşitli ahlâk normlarıyla da yakından ilişkili oldukları söylenebilir. Bu noktada kısaca ahlâkın ne olduğunu belirlemek uygun olur.

Ahlâk, genel olarak insan ilişkilerinde sık sık gündeme gelen bir konudur. Günlük yaşamda "ahlâklı", "ahlâksız", "ahlâka uygun", "ahlâk dışı" gibi yargılarla sıkça karşılaşılır. Yapılan değerlendirmelerde genellikle "ahlâk yargıları"nın belirleyici olduğu görülür. Ama ahlâkın ne olduğu üzerinde düşünülmez. Oysa ahlâkın ne olduğu sorusu önemli bir sorudur.

Sözlükte (TDK Sözlüğü) ahlâk, "bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, aktöre, sağtöre" (www.tdk.gov.tr) olarak tanımlanmaktadır. Ama burada ahlâk kavramının felsefi bilgisine ihtiyaç vardır. Kuçuradi, ahlâkla ilgili şu saptamayı yapar:

> Bütün bu bağlamlarda 'ahlâk'tan söz edilirken dile getirilmek istenen, hep, insanlar arası ilişkilerde kişilerin uymaları beklenen –talep edilen- davranışlardır. Yapılması-yapılmaması gereken (izin verilen-verilmeyen; teşvik edilen-yasaklanan) davranışlardır; başka bir deyişle, belirli bir grupta ya da genel olarak iyi sayılan-kötü sayılan davranışlardır (Kuçuradi, 2009, s. 32-33).

Bu saptamayı göz önünde bulundurarak ahlâkın, "*kişilerarası ilişkilerde davranışlara ilişkin geçerli (bir grupta, belirli bir zamanda ya da genel olarak geçerli olan, olması istenen) çeşitli değer yargıları sistemleri*" olduğunu belirtir (Kuçuradi, 2009, s. 33).

Annemarie Pieper de ahlâk kavramını şöyle açıklar: "*Ahlâk kavramı, kısmen doğal olarak oluşan, kısmen uzlaşımla belirlenmiş, kısmen de gelenekle aktarılmış karşılıklı kabullenme süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan tüm düzen ve anlam yapılarını (kural sistemlerini) kapsar*" (1999, s. 45).

Ahlâk kavramının bu içeriği göz önüne alındığında bir toplumda atasözü ve deyimler ile o toplumun ahlâk anlayışı arasında sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir. Çoğu atasözü ve deyimde doğrudan veya dolaylı olarak bir ahlâk yargının içerilmiş olduğunu unutmamak gerekir.

2.3. Atasözleri ve Deyimlerin İşlevi

Atasözü ve deyimler anlatımı etkili kılmak ve bir durumu ya da olayı kolayca ifade etmek için kullanılır. Özlü, hoşa giden, kalıplaşmış sözler olan atasözleri ve deyimler aynı zamanda söyleyiş güzelliğine sahiptirler. Atasözü ve deyimler anlatımı güçlendirir, iletilmek istenilen düşünceyi daha özlü ifade eder. Örneğin gereksiz görülen bir şeyin ileride gerekli olabileceğini belirtmek için "**Sakla samanı gelir zamanı**" atasözünü, çok heyecanlanan biri için "**etekleri zil çalmak**" deyimini kullanarak durumu daha etkili ve güzel anlatabiliriz. Böylece bir durumu uzun uzun

cümleler kurarak anlatmak zahmetinden de kurtulmuş oluruz. Doğan Aksan, bu durumu şöyle ifade eder:

> Yazı dilimizdeki atasözlerinde, aşağıda ele alacağımız Anadolu ağızlarındaki örneklerde olduğu gibi, bir ritm ve ses uyumu yaratarak sözü çekici kılan, onun bellekte kalmasını sağlayan bir takım öğelerden, sanatlardan yararlanıldığı görülür. Bu tutuma, bir de bu sözlerin içeriklerindeki değer, anlatımlarındaki canlandırma gücü eklenirse atasözlerimizin bu denli kalıcı, sevilen ve güzel olmalarının nedeni ortaya çıkar (Aksan, 2005, s. 151).

Aksan'nın belirttiği gibi, atasözlerinin çekici ve hoş olmasının nedeni, bunlarda belli bir ses uyumlunun olmasından kaynaklanır. Bu ses uyumu da söz sanatları sayesinde sağlanır. Önceki başlıkta anlatıldığı gibi, atasözleri ve deyimler, söz sanatları ile doludur. Akılda kalmalarının ve çekici olmalarının nedeni budur. Bazı olay ve durumları ifade ederken atasözü ve deyimleri kullanmak, söylenmek isteneni kolayca ifade edebilmeyi sağlar. Çünkü uzun uzun anlatılabilecek bir durum, tek bir atasözü ya da deyimle kolayca ifade edilebilir. Bu da söylemek istediklerimizi kolay şekilde dile getirmede bize yardımcı olur.

Dilbilimci Doğan Aksan genellikle insanların kimi durumlarda etkileyici bir anlatım için nükteli, hoşa giden, çekici deyimlere başvurduğunu söyler:

> İnsanoğlu, özellikle kızdığı, yadırgadığı, eleştirmek istediği kişi, nesne ve durumları böyle aktarmalarla adlandırılırken kimi zaman öç alma duygusunu tatmin etmekte, kimi zaman bir nükteyle eğlenceli bir hava yaratmaya çalışmakta, her durumda da dilin olanaklarından yararlanarak dilin yaratıcılık niteliğini ortaya koymaktadır (Aksan, 2005, s. 136).

Atasözleri ve deyimler yukarıda değinildiği gibi, söylenmek isteneni, benzetimlere de başvurarak hoş ve nükteli bir şekilde özlü olarak anlatan sözlerdir. Bundan dolayı anlatımı güçlü kılma işlevi vardır. Bu önemli bir işlevdir. Ama atasözleri ve deyimlerin işlevi gördüğü başka bir alan daha vardır ki bu alan problematiktir. Bu çalışmada gösterilmek istenen sorun da bu alanla ilgilidir. Ali Püsküllüoğlu'nun şu sözleri bu alanla ilgisi bakımından önemlidir: "*Halk, yeri geldikçe, atasözlerini bir kanıt gibi kullanır. Çünkü onların ortaya koyduğu yargı, toplumdan kabul görür*" (1995, s. 5). Ama Atasözleri ve deyimler, çoğul anlamda kültürden beslendikleri için bunların bir kanıt sayılması, değerlendirmelerde kullanılması insan hakları konusunda zarar verici sonuçlara götürebilir. Öyle atasözleri var ki insan haklarını ihlal eden uygulamalara açıktır. Bunların yasa gibi görülmesi ve uygulanması, kişilere zarar veren sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin, "**tarlayı düz al, kadını kız al"** atasözü, sadece bir durumu güzel ve özlü bir sözle anlatmak amacı taşımaz. Bu atasözü aynı zamanda bunu benimsemiş toplumun cinsiyetlere nasıl baktığını gösterir. Toplumun evlilik anlayışını ve eş seçimi ile ilgili doğru bulduğu, kriterleri göstermektedir. Bir toplumun, evlenecek bir erkeğin mutluluğu ve iyiliği için uyulması gereken ilkeleri işaret etmektedir bu atasözü. Atasözlerinin uyulmasını istediği ilkeler, bu atasözünde olduğu gibi problemli olabilir.

Nuray Alagözlü, Türk toplumunda kadın imgesini atasözleri ve deyimlerden yola çıkarak şöyle anlatmaktadır:

> Atasözleri ve deyimlerde, kadın ve erkek kavramları kaynak ve hedef alan olarak belirlenip erkeği tanımlarken kadın kavramı ve özellikleri ya da kadını tanımlarken

> erkek kavramı ve özelliklerinin kullanıldığı görülmektedir. Kadın kılıklı, kadın gibi gülmek, kadın ağızlı, kadınlar hamamı deyimlerinde görüldüğü üzere kadın kavramı, erkekleri tanımlamak için kullanıldığında, kadına benzemek ya da benzetilmek aşağılayıcı ve utanç verici bir şeydir (Alagözlü, 2009, s. 41).

Alagözlü'nün belirttiği gibi erkek aşağılanmak istenildiğinde kadına benzetilir. Bunun nedeni bu atasözleri ve deyimlerin kullanıldığı toplumda kadına kişilik olarak zayıf, gereksiz süslenen, yerli yersiz konuşan, ayıp bir biçimde gülen vb. olumsuz özelliklerin verilmesidir. Buna karşın erkek imgesine olumlu özellikler verilmiştir:

> Ancak, erkek özellikleri kadınları tanımlamak için kullanıldığında durum değişir. Kuşkusuz, erkek gibi olmak hayranlık uyandıran bir durumdur. "Erkek gibi kadın" güçlü ve sözüne güvenilir kadındır. Kişiliğinde olumlu özellikler barındıran kadın "adama benzemiştir". "Erkek sözü"nün yerine getirilmeyeceğinden kimsenin şüphesi yoktur. Mülk "baba"ya aittir. "Baba"dan kalmadır. "Babaevi" kutsaldır. "Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur." Çünkü, oğlanı doğuran olsa olsa "erkek gibi bir kadın"dır (Alagözlü, 2009, s. 41-42).

Her ne kadar aydınlanma ve çağdaşlaşma ile kadının Türk toplumunda imgesi biraz değişmiş olsa da, Alagözlü'nün yaptığı değerlendirme geleneksel Türk toplumunda ortalama kadın imgesini göstermektedir, kanımca. Aynı makalede Alagözlü, "*Atasözleri ve deyimlerin aslında ideolojik bir söylem oluşturduğu söylenebilir."* der. Bu konuda haklıdır. Çünkü örneğin yukarıdaki atasözleri ve deyimlerdeki kadın değerlendirmesine katılmayan bir insanın bunları kullanmaması gerekir. Eğer kullanıyorsa, bu atasözü ve deyimlerdeki ideoloji ile aynı düşünmektedir, anlamı çıkar.

III. BÖLÜM: İNSAN HAKLARI BAKIMINDAN TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

3.1. Yaşama Hakkı Bakımından

Daha önce, temel hakların (temel kişi haklarının) insan hakları olduğu belirtilmişti. Yaşama hakkı, temel hakların başında gelir. Çünkü bir insan herşeyden önce yaşayacak ki onun onurundan ve haklarından bahsedilebilsin. Dolayısıyla başta devlet olmak üzere yaşama hakkını savunmak ve korumak her insanın temel görevidir. Bahri Savcı "yaşama hakkı"nın, bir temel özgürlük olduğunu söyler. "Yaşam hakkı, 'Birinci Hak'tır" der ve ilk özgürlük olan yaşama hakkının " *hiç kimsenin, başka herhangi bir varlığın önleyemeyeceği, engel olamayacağı, sınırlayamayacağı bir özgürlük* olduğunu belirtir (Savcı, 2009, s. 83).

İnsan herşeyden önce dünyaya biyolojik bir canlı olarak gelir. O halde ilk önce onun biyolojik olarak yaşamasının koşulları oluşturmalı ve varsa bu hakkı engelleyecek olan nedenler ortadan kaldırılmalıdır. İkinci olarak insanın entelektüel yönü vardır. Bu entelektüel yön de eğitim hakkı ile ve kültüre ulaşma hakkı ile sağlanabilir. Üçüncü olarak insan moral bir varlıktır. Yani fizik ötesine ait inançları olan bir varlıktır. İnsanın bu üç özelliğinin gerçekleşebilmesi için öncelikle onun yaşaması gerekir. Kısacası insanın "yaşam hakkı" en temel haktır ve o olmadan diğer hakların gerçekleşmesi söz konusu değildir (Savcı, 2009, s. 85).

Bu kadar önemli olan yaşama hakkının korunması kolay değildir. Burada özellikle devlete çok şey düşmektedir. Savcı, devletin bu görevini şöyle belirtir:

> Devlet öyle örgütlenmelidir ki; bu örgüt içinde:
>
> i – Önce, birey, dünyaya, yaşar durumda ve yaşarlılık istidadı ile gelmelidir; bütün yaşamı boyunca da, fiziksel, moral, entelektüel yönleri ile gelişebilmelidir; yaşamın "ekonomik ve sosyal" boyutunda da, insan onuruna layık bir düzeye çıkmış olabilmelidir.
>
> ii -Sonra da; kendisinin, bir başkasının, en sonunda devletin, kendisinin bedensel bütünlüğüne, fiilî yollarla müdahalesi olmamalı; hatta yasa içine alınmış gibi görünen yolla (idam yolu ile) bile beden yok edilmemelidir. Yani bedenin korunması dolayısı ile yaşam hakkı, yasa içi bir uygulama olarak idam yolu ile bile bozulmamalıdır (Savcı, 2009, s. 91-92).

İnsanın diğer yönlerinin gelişebilmesi, Kuçuradi'nin deyişiyle "olanaklarının gerçekleşebilmesi" için ilkin yaşama hakkı olmalıdır. Bahri Savcı'nın "yaşama hakkı" kavramı üzerinde durması bu noktayla ilgisinde önemlidir. Çünkü yaşama hakkıyla ilgili tehditler vardır. Bahri Savcı bunları şöyle belirtir: İnsanın yaşam hakkına ilk tehdit kendisinden gelir. Örneğin yaşadığı ruhsal problemler nedeni ile yaşamına son vermek isteyebilir. İkinci tehdit başkalarından gelebilir. Başka birileri çeşitli sebeplerden ötürü bir insanı öldürmek isteyebilir. Üçüncü tehdit devletten gelebilir. Devlet düzeni korumak, ibret vermek vb. nedenlerle kendi vatandaşlarını öldürmek isteyebilir. Hatta bunu hukuki olarak "idam" cezası ile de yapabilir. İşte bütün bu tehditlere karşı devlet "yaşam hakkı"nı korumalıdır. Vatandaşlarını kendinden bile korumalıdır (Savcı, 2009, s. 91).

Devletin esas amacı temel hakları korumaktır. Ama günümüzde bile hâlâ "idam cezası"nın hukuk düzenlemelerinde yer aldığı görülmektedir. Yaşam hakkının

korunmasıyla ilgili bazı önlemler getirilmesi kolay olmamıştır. İnsan hakları savunucuların mücadeleleri sonucunda idam, birçok ülkede kaldırılmış ve temel bildirgelerde yer almıştır. Bazı ülkelerde idam cezasının tam olarak kalkması bile ancak 2002'de sağlanmıştır. Çeşitli bildirge ve sözleşmelerde yaşama hakkıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bunların başında 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gelir. Bu bildirgenin 3. maddesi "herkes için yaşama hakkının sağlanması"yla ilgilidir (Bkz. ek 3, madde 3). Yaşama hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de düzenlenmiştir. Yaşama hakkı, 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesini oluşturur. Bu madde, "hiç kimsenin kasten öldürülemeyeceğini" söyler. Ancak bu belgede "ölüm cezası" kaldırılmamış, sadece mahkeme kararı ile uygulanabileceği söylenmiştir. Yaşama hakkı bu sözleşmede şöyle düzenlenmiştir:

> **Madde 2: Yaşama hakkı**
>
> 1. Herkesin yaşam hakkı yasanın koruması altındadır. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın yerine getirilmesi dışında hiç kimse kasten öldürülemez (www.yargıtay.com.tr).

"Yaşam hakkı" ihlaline yer veren bu madde daha sonra 6. Protokol ile değiştirilmiş, sadece savaş ya da savaş tehlikesi dönemleri dışında "öldürme" tamamen yasaklanmıştır. Strasburg'ta 28.04.1983 tarihinde kabul edilen ve 9 maddeden oluşan 6. Protokol'un 1. ve 2. maddesi şöyledir:

> **Madde 1: Ölüm cezasının kaldırılması**
>
> Ölüm cezası kaldırılmıştır. Hiç kimse bu cezaya çarptırılamaz ve idam edilemez.
>
> **Madde 2: Savaş zamanında ölüm cezası**

Bir devlet, yasalarında savaş veya yakın savaş tehlikesi zamanında işlenmiş olan fiiller için ölüm cezasını öngörebilir; bu ceza ancak yasanın belirlediği hallerde ve onun hükümlerine uygun olarak uygulanabilir. İlgili devlet, söz konusu yasanın bu duruma ilişkin hükümlerini Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne bildirir (www.yargıtay.com.tr).

Ölüm cezasının her durumda kaldırılması ancak 13. Protokol ile sağlanmıştır. Vilnius'ta 03.05.2002 tarihinde kabul edilen 8 maddelik 13 numaralı protokol, tüm durumlarda ölüm cezasını kaldırmıştır. Ve sözleşmeyi askıya alma ve sözleşmeye çekince koyma yasağı getirmiştir. İlgili maddeler şöyledir:

Madde 1: Ölüm cezasının kaldırılması

Ölüm cezası kaldırılmıştır. Hiç kimse bu cezaya çarptırılamaz ve idam edilemez.

Madde 2: Askıya alma yasağı

Sözleşme'nin 15. maddesine dayanılarak bu Protokol'ün hükümleri hiçbir şekilde askıya alınamaz.

Madde 3: Çekince koyma yasağı

Sözleşme'nin 57. maddesine dayanılarak bu Protokol'ün hükümleriyle ilgili hiçbir çekince konulamaz (www.yargıtay.com.tr).

Ne var ki, yukarıdaki düzenlemelerde "yaşama hakkı kavramı" açık yazılmamıştır. İlgili maddede "Herkesin yaşam hakkı yasanın koruması altındadır" denmekte ama bu hak tanımlanmamaktadır. İnsan hakları kavramının açık ifade edilmemesi, insan hakları ile ilgili yapılan hukuksal düzenlemelerde sorunlara yol açmaktadır. Bu düzenlemelerde önce "yaşama hakkı"nın tanımı yapıldıktan sonra "herkesin yaşam hakkı yasanın koruması altındadır" demek daha doğru bir yol olur.

Yaşama hakkı kavramının açık bilgisine insanla ilgili her alanda ihtiyaç vardır. Yaşama hakkının ne olduğu açık kavranmadığı durumlarda günlük yaşamda da bu hakkı ihlal edici unsurlara rastlanmaktadır. Türkçe atasözleri ve deyimlere baktığımızda bunların içinde, yaşama hakkını ihlal eden atasözü ve deyimlerin olduğunu görmekteyiz. Örneğin, **"Borç vermekle, düşman vurmakla"** diyen atasözüne baktığımızda sözlükte şu anlamı görmekteyiz: *"Borç vermekle, düşman vurmakla tüketilir, yok edilir"* (Aksoy, 1988, s. 203). Bu atasözünün sonunda yer alan "düşman vurmakla" kısmı, açıklama kısmında "tüketilir, yok edilir" ile ifade edilmiş. Düşman tanımı burada belli değildir. Düşman, "savaşta savaşan taraflar" da olabilir ya da herhangi bir nedenle anlaşmadığımız bir insan da. Ama atasözü ayrım yapmıyor, hepsi için önerdiği çözüm "yok etmek"tir. Yok etmekten kastedilen –en azından ilk akla gelen- öldürmektir. Kaldı ki savaşta bile öldürmek doğru değildir. Bu, çözüm de değildir. Çünkü bütün savaşlar yaşam hakkının en çok ihlal edildiği yerlerdir. Öğütler, öğüt vermek, yıkıcı, yok edici yönde değil, yapıcı yönde olmalıdır. Atasözleri savaşmayı değil barışmayı öğütlemelidir.

Öldürmeyi öğütleyen bir başka atasözü de "**Cami duvarına işeyen itin ölümü yakındır** " atasözüdür. Bu atasözünün farklı kullanımları vardır. Ama özünde hepsi aynı şeyi söyler. Farklı kullanımları şöyledir: "**İtin ölümü gelirse cami duvarına işer"** ve **"ölümü gelen it cami avlusuna işer".** Ömer Asım Aksoy bu atasözünün anlamını şöyle açıklar: *"Kamunun benimsediği bir değeri lekeleyen kişi toplumca dışlanır, cezalandırılır"* (Aksoy, 1988, s. 210).

Bu atasözü "*kamunun benimsediği bir değeri lekeleyen kişi*" ya da *"herkesin üzerine titrediği, kutsal saydığı şeyi kötüleyen, bozan kişi*"nin cezasının ölüm olacağını belirtir. Bunu atasözündeki "*ölümü yakındır*" ifadesinden çıkartıyoruz. Kişi, içinde yaşadığı topluluğun veya toplumun kutsal saydığı şeyleri kutsal saymak ve kamunun benimsediği değerleri benimsemek zorunda değildir. Bu atasözü eleştiri hakkını yok etmeye ve eleştiriyi, eleştirenin sonunun ölüm olacağını söyleyerek bir tehditle engellemeye çalışmaktadır.

Farklı biçimleri olan bu üç atasözünde de ayrıca "kişi" yerine "it" kelimesinin kullanılması da, "küçültücü" muameleyi olağanlaştırmaktadır.

Bir başka örnek olarak, "**kabahat öldürende değil, ölendedir**" atasözü verilebilir. Bu atasözünün de "**kabahat ölende mi, öldürende mi?**" ve "**suç öldürende değil, ölendedir"** gibi farklı kullanımları vardır. Bu atasözü sözlükte şöyle anlatılmaktadır: "*Kimi zaman kabahat ölendedir. Çünkü sözleriyle, davranışlarıyla karşısındakini adam öldürecek kadar sinirlendirmiş, kışkırtmıştır"* (Aksoy, 1988, s. 338).

Yukarıdaki atasözünde de "yaşama hakkı"nın ihlalini olağanlaştıran bir bakış açısı bir insan anlayışı vardır. Farklı biçimlerde ifade edilen bu atasözüne göre şu ya da bu nedenle "suçlu" görülen bir insan ölümü hakketmiştir. Oysa "yaşama hakkı" bir insanın işlediği suç ne olursa olsun, bunun cezasının ölüm olmaması gerektiğini ifade eder. İnsan haklarının felsefi bilgisi bize bunu söylemektedir. Ayrıca günümüzde hukuk kişilerin ceza verme yetkisinin olmadığı noktasına gelmiştir. Ceza verme yetkisi ancak yasalarla belirlenmiş sınırlar dahilinde mahkemelere aittir. Bu

atasözü kişilere ceza verme yetkisi tanımakta ve yasaları delerek bir başka kişiye ceza veren yurttaşları teşvik etmektedir.

Şu iki örnekte de yaşam hakkı ihlali görülmektedir: **Vakitsiz öten horozun başını keserler:** *"Her söz vaktinde ve yerinde söylenmelidir. Bir sözün, zamanı gelmeden söylenmesi, büyük zararlara yol açabilir. Bunun için, uygun olmayan zamanda aklına geleni söyleyen kişi cezalandırılır. Nasıl ki vakitsiz öten horoz, uğursuz sayılarak kesilir"* (Aksoy, 1988, s. 458). **Yılanın başı küçükken ezilir:** ***"****Büyüceği belli olan her tehlike, daha baştan önlenmeli; düşman güçlenip büyük zarar verecek duruma gelmeden ezilmelidir"* (Aksoy, 1988, s. 475).

Bu iki atasözü de yaşama hakkını ihlal eden atasözlerindendir. Birinci atasözünde "horoz" ile ve ikinci atasözünde "yılan" ile kastedilen "insan"dır. Bu atasözlerini "vakitsiz öten insanın başını keserler" ve "insanın başı küçükken ezilir" diye okursak durum daha iyi anlaşılır. "Kesmek ve ezmek" kelimeleri ile "ölüm" kastedilir. Bu atasözlerinde insanların bağımsız kişiler olmaları istenmez. Bu iki atasözü, kişilerin mutlaka içinde yaşadıkları topluma ayak uydurmaları ve kişi olmamaları gerektiğini savunur. Bir toplumda farklı düşünenlerin ya "yılan" ya da "erken öten horoz" gibi görülmeleri toplumsal baskının şiddetini göstermektedir. Toplumdan farklı düşünen ve davranan "yılanların" ve "erken öten horozların" öldürülmeleri gerektiğini söyler.

Yaşama hakkını ihlal eden atasözü ve deyimler sayıca azdır. Ancak bir tanesinin olması bile büyük bir sorundur. Atasözleri öğüt veren sözlerdir. Bir öğüdün bir kere verilmesi ile on kere verilmesi arasında zihniyet açısından fark yoktur. Bahri

Savcı'nın "Birinci Hak" dediği yaşam hakkını ihlal eden atasözlerine ve deyimlere karşı dikkatli olmak, bunlara dilde yer vermemeye çalışmak gerekir.

3.2. İşkence ve Küçültücü Muameleler Bakımından

Temel kişi hakları bakımından sakıncalı olan atasözü ve deyimlerin çoğunluğunun işkence ve diğer küçültücü muamele yargısı içerenler olduğu görülmektedir. 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde kölelik ve her türlü işkencenin yasaklanması gerekliliği şöyle belirtilmiştir: **Madde 4:** *"Hiç kimse, kölelik ya da kulluk altında tutulamaz; her türden kölelik ve köle ticareti yasaktır",* **Madde 5:** *"Hiç kimseye işkence ya da zalimce, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele ya da ceza uygulanamaz",* **Madde 9**: *"Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, tutuklanamaz ve sürgün edilemez*" (Bkz. ek 3) .

4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ise bu gereklilik şöyle ifade edilmiştir: **Madde 3:** *"Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemlere tabi tutulamaz",* **Madde 4**:"*1. Hiç kimse köle ve kul halinde tutulamaz. 2. Hiç kimse zorla çalıştırılamaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz*" (www.yargıtay.com.tr).

Yine bütün dünyada işkence ve insan onurunu küçültecek her türlü muamele ile mücadele etmek için BM tarafından 10 Aralık 1984'te "İşkence ve Diğer Zalimane Gayrıinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi" kabul edilmiştir. İşkence ile ilgili, bu sözleşme ve bildirilerinin

dışında da hem uluslararası hem de bölgesel olarak bir çok insan hakları belgesi mevcuttur.

Yanlış bir eyleminden dolayı insan dövmek, insanlık dışıdır ve onur kırıcı bir cezadır. Hiç kimseye işkence edilemez. Bu, temel insan haklarının hepsinde çok açık belirtilmiştir. Ama atasözlerimizin bazılarında insan dövmenin öğütlendiği görülür. Bunların bir kısmında, bir durum karşısında yargıda bulunamayan, ne yapacağını bilemeyen kişiye çözüm olarak "dövmek" öğütlenir. Bu atasözlerinden bazıları şunlardır:" **Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla",** "**Bir hatır, iki hatır, üçüncüde vur yatır",** "**İti an, taşı eline al",** "**Kavgada yumruk sayılmaz",** "**Vuran mı yiğit, vur diyen mi? – Vur diyen".**

Şimdi bunların sözlükteki açıklamalarına bakalım: **Ağalık (beylik) vermekle, yiğitlik vurmakla (-dır):** *"Çevrede hatırı sayılır, sözü geçer bir adam olmak istersen, gereken yerlere bol para yardımında bulunacaksın; eş, dost uğruna bol para harcayacaksın. Yiğit diye tanınmak istersen, savaşta da barışta da vurucu, kırıcı olacaksın"* (Aksoy, 1988, s. 119).

Bu atasözünde yiğit olmanın şartı "vurucu, kırıcı olmak" olarak veriliyor. Üstelik sadece savaşta değil, barışta bile vurucu, kırıcı olma yani şiddeti benimsiyor. Şiddeti bir çözüm yolu olarak gören bir bakış açısının insan anlayışı temel kişi haklarıyla bağdaşmaz. İnsan haklarının korunabilmesinin yolu şiddete başvurmaktan değil, hukuku gereği gibi uygulamaktan geçer. Oysa bu atasözünde kaba kuvvet, çözüm üretici bir yol olarak görülüyor. Uygar toplumlarda çözüme kaba kuvvetle değil hukukla ulaşılır.

Temel kişi haklarını dikkate almayan başka bir atasözü örneği de şudur: "**Bir hatır, iki hatır, üçüncüde vur yatır."** Bu atasözünün sözlükteki anlamı şöyle verilmiş: ***"****Bir kimsenin densizlikleri, hatır sayılarak birkaç kez hoş görülebilir. Ama bu durumu sürüp giderse sert tepki gösterilmesi doğaldır"* (Aksoy, 1988, s. 196).

Tutum ve davranışlarında ölçüsüz olan birine, sınırlarını hatırlatmak gerekir elbette. Ama, bunun şiddeti onaylayan bir ifadeyle söylenmesi, o kültürde (ahlâkta) insan haklarıyla bağdaşmayan bir insan anlayışının benimsendiğini gösterir. "**İti an, (değneği yanına koy) taşı eline al"** atasözünde de aynı insan anlayışı görülür. Bu kültürün içindeki insanlarının birbirilerine muamelelerinde, insan haklarını gözeteceklerini beklemek yanıltıcı olur. Bu atasözünün açıklaması ise sözlükte şöyle veriliyor: *"Saldırgan birisiyle karşılaşacak olan kimse, kavgaya hazır olmalıdır"* (Aksoy, 1988, s. 332). Daha önce saldırganlık gösteren birinin sürekli bu eylemi gerçekleştireceği gibi bir önyargı var ve böyle insanlarla karşılaşacak kişilere "kavgaya hazır olmaları" öğütleniyor. Bu atasözü, insanları sadece iyi ve sadece kötü diye ayıran bir bakış açısını ifade etmektedir. Halbuki insan, sadece iyi-kötü ikiliğinde bir varlık değildir. Daha önce "saldırgan" bir eylemde bulunmuş bir kişi, eyleminden pişmanlık duyup vazgeçebilir. Bir defa saldırgan olması her zaman saldırgan olacağı anlamına gelmez. Oysa bu atasözü bir davranışı, kişiliğe mal ederek, kişileri yargılamaya yol açmaktadır.

Başka bir örnek de şudur: **Kavgada yumruk sayılmaz:** " *Kavga edenlerden her biri, ötekine karşı olabildiğince sert ve çok saldırıda bulunmak zorundadır. Amaç*

düşmanı ezmektir. Saldırının sayısı ve neye mal olduğu düşünülmez" (Aksoy, 1988, s. 350).

Bu atasözünde ise kavga edenlerin birbirlerine karşı olabildiğince sert olmaları isteniyor. Burada da hem anlaşmazlıkların çözümünde kavga önerilmekte hem de kavganın sonucunu düşünmeden, sonu ölüm bile olsa, gittiği yere kadar gitmesi gerektiğini, anlaşmanın, konuşmanın önemsiz olduğu öğütlenmektedir. İnsan haklarının ve hukukun geçerli olduğu yerlerde, insanlar anlaşmazlıklarını kavga ederek değil, konuşarak veya hukuka başvurarak çözerler.

Yine şiddet içeren bir atasözü de şudur: "**Vuran mı yiğit, vur diyen mi? – Vur diyen."** Sözlük anlamı *"eylemde bulunan, buyruk kuludur. Asıl sorumluluğu onu eyleme geçiren yüklenmiştir"* (Aksoy, 1988, s. 461) olan bu atasözünde de "vur diyen"in yani emir verenin, vurandan daha yiğit olduğu söyleniyor. Yiğit sözcüğü, TDK sözlüğünde şöyle tanımlanır: "Güçlü ve yürekli, kahraman, alp." Vur diyenin, yani insanları kavgaya teşvik edenin, parasıyla, gücüyle kiralık adam tutanların "yiğit" diye nitelendirilmeleri yiğitlikle ve insan haklarıyla bağdaşmaz. Bu atasözü kaba gücü öne çıkarmakta, böyle kişileri kahramanlaştırmaktadır. Oysa ki ne vuran yiğittir ne de "vur" diyen.

Bazı atasözlerinde de dövmek, bir eğitim aracı olarak görülür. Bunlar şunlardır: "**Ananın bastığı yavru incinmez", "Hocanın vurduğu yerde gül biter", "Dayak cennetten çıkmıştır".**

Bu atasözlerinin sözlükteki açıklamalarına bakalım: **Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez):** *"Annenin acı sözü, dayağı çocuğuna ağır gelmez. Çünkü anne bunları onun iyiliği için yapar. Anne çocuğunu öyle korur ki, üzerine basması gerektiği zaman bile incitmeyecek biçimde basar. İncitse de çocuk bunu bildiğinden incinmemiş gibi davranır"* (Aksoy, 1988, s. 147). **Hocanın vurduğu yerde gül biter:** *"Öğretmen gerekli görürse çocuğu döver. Attığı dayağa, gücenmek şöyle dursun, nimet gözüyle bakılır ve dayağın yaptığı kızartı, vücutta açılmış gül diye nitelenir"* (Aksoy, 1988, s. 316). **Dayak cennetten çıkmıştır:** *"Dayak kutsal bir eğitim aracıdır. Dokunduğu bedeni; suç, günah işlemez duruma getirir"* (Aksoy, 1988, s. 229).

Bu atasözlerinde "dayak kötüdür, ama anneden ya da öğretmenden geldiğinde iyidir" fikri aşılanıyor. Çünkü atasözüne göre anne, dayağı çocuğun iyiliği için atar. Öğretmenin attığı dayağa ise "nimet" olarak bakılıyor. Halbuki dayak bir işkencedir ve kimden gelirse gelsin bir insanlık suçudur, insan haklarına da aykırıdır. **"Dayak cennetten çıkmıştır"** atasözünde ise dayak kutsal bir eğitim aracı olarak görülmekte ve faydalı olduğu söylenmektedir. Böyle atasözleriyle bazı âdetler, davranış kalıpları kutsallaştırılarak koruma altına alınmaktadır. Oysa asıl korunması gereken kişilerdir, onların temel haklarıdır.

İşkence, küçültücü muameleye yol açıcı olan ve şiddeti olumlayan başlıca atasözü örnekleri olarak şunlar eklenebilir: **Destursuz bağa girilmez:** *"İzin alınarak yapılması gereken bir işi izin almadan yapan, bunun cezasını görür" (Aksoy, 1988, s. 238).* **Dinsizin hakkından imansız gelir:** "*Acıması olmayan kişiyi, kendisinden daha acımasız biri yola getirir" (Aksoy, 1988, s. 243).* **Fincancı katırını ürküten sayısız**

dayak yer: *"Eylemiyle bir düzene zarar veren kişi ağır bicimde cezalandırılır" (Aksoy, 1988, s. 281).* **Kedinin kabahatini önüne koyarlar, öyle döverler:** *"Cezalandırılan kimse suçunun ne olduğunu bilmelidir ki o suçu bir daha işlemesin"* (Aksoy, 1988, s. 355).

Yukarıdaki atasözlerinde işkence çok açık şekilde olumlanmaktatır. Çağdaş hukuk işkenceyi bir "ceza" şekli olarak kabul etmez. Çünkü işkence insan hakkı ihlalidir.

Atasözlerinde olduğu gibi kimi deyimlerde de işkenceyi olumlayan ifadeler vardır. Örneğin: **Allah yarattı dememek:** "*Kıyasıya dövmek, çok hırpalamak"* (Aksoy, 1988, s. 565). **Eşek sudan gelinceye kadar dövmek: "***Uzunca bir zaman, iyice dövmek"* (Aksoy, 1988, s. 771). **Kırk katır mı kırk satır mı?: "***Ölümlerden ölüm beğen"* (Aksoy, 1988, s. 930).

Bu deyimlerin üçü de şiddet ve işkence içeren bir dile sahiptir. Bilindiği gibi deyimler, atasözleri gibi doğrudan öğüt vermez. O yüzden bu deyimlerde dövmekle ilgili doğrudan öğüt yoktur. Ama bu deyimler cümle içinde şiddeti özendiren ve haklı kılan bir dil ile kullanılmaktadır. Bu atasözleri ve deyimler, insanları yargısız infaza özendirmektedir.

3.3. Ayrımcılık Bakımından

Türkçe atasözü ve deyimlerin içinde cinsiyet ve ırk ayrımcılığı içeren atasözü ve deyimlerin sayısı epey fazladır. Bu bölümde cinsiyet ve ırk ayrımcılığı içeren bazı örnekler üzerinde durulacak. Bu örneklere geçmeden önce temel insan hakları belgelerinde ayrımcılığa karşı düzenlemelere kısaca değinmek uygun olur.

10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen ve başlangıç kısmında*"... Birleşmiş Milletler halklarının, Birleşmiş Milletler Kuruluş Belgesinde, temel insan haklarına, kişinin onuruna ve değerine, erkekler ile kadınların hak eşitliğine olan inançlarını teyit ettiklerini..."* diye başlayan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 1. maddesinde "eşitlik" ilkesi vurgulanmıştır. Bildirgenin 2. Maddesinde ise her türlü ayrımcılığa karşı çıkılması gerekliliği açıkça belirtilmiştir:

> **Madde 1:** Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdanla donatılmışlardır, birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.
>
> **Madde 2:** 1. Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayrım gözetilmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir. 2. Ayrıca, bağımsız, vesayet altında ya da kendi kendini yönetemeyen ya da egemenliği başka yollardan sınırlanmış bir ülke olsun ya da olmasın, bir kişinin uyruğu olduğu ülke ya da memleketin siyasal, hukuksal ya da uluslararası statüsüne dayanarak hiçbir ayrım yapılamaz (Bkz. Ek 3).

4 Aralık 1950'de Roma'da kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesi de bu gerekliliği açıkça ifade etmiştir:

> **Madde 1: Ayırımcılık Yasağı**
>
> Bu Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayırımcılık yapılmadan sağlanır (www.yargitay.gov.tr).

1 Mart 1980 tarihinde imzaya açılan ve 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe giren BM'nin " Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi", kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın kabul edilmez olduğunu, tüm insanların özgür doğduğunu ve eşit haklara sahip olduğunu açık olarak beyan etmiştir. Bu sözleşmenin sadece 1. ve 2. maddesi bile bize çok şey söylemektedir. Bu sözleşme:

> **Madde 1**
>
> İşbu Sözleşme'ye göre Kadınlara karşı ayrım deyimi kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer alanlardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayrım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelecektir.
>
> **Madde 2**
>
> Taraf Devletler, kadınlara karşı her türlü ayrımı kınar, tüm uygun yollardan yararlanarak ve gecikmeksizin kadınlara karşı ayrımı ortadan kaldırıcı bir politika izlemeyi kabul eder ve bu amaçla aşağıdaki hususları taahhüt ederler:

a) Kadın ile erkek eşitliği ilkesini kendi ulusal anayasalarına ve diğer ilgili yasalara, henüz girmemişse dahil etmeyi ve yasalar ile diğer uygun yollarla bu ilkenin uygulanmasını sağlamayı,

b) Kadınlara karşı her türlü ayrımı yasaklayan ve gerekli yerlerde müeyyideler de ihtiva eden yasal ve diğer uygun önlemleri kabul etmeyi,

c) Kadın haklarının erkeklerle eşit olarak yasal himayesini tesis etmeyi ve yetkili ulusal mahkemeler ve diğer kamu kuruluşları aracılığıyla kadınların her türlü ayrıma karşı etkin himayesini sağlamayı,

d) Kadınlara karşı herhangi bir ayrımcı hareket yapılmasından veya uygulanmasından kaçınmayı ve kamu yetkilileri ile kuruluşlarının bu yükümlülüğe uyumlu olarak hareket etmelerini sağlamayı,

e) Herhangi bir kişi, kuruluş veya teşebbüsün kadınlara karşı ayırım yapmasını önlemek için bütün uygun önlemleri almayı,

f) Kadınlara karşı ayırımcılık teşkil eden mevcut yasa, yönetmelik, adet ve uygulamaları, tadil veya feshetmek için yasal düzenlemeler de dahil gerekli bütün uygun önlemleri almayı,

g) Kadınlara karşı ayırımcılık teşkil eden bütün ulusal cezai hükümleri ilga etmeyi (http://humanrights.maltepe.edu.tr).

beyan etmektedir.

Kadın ve erkeklerin eşit itibar ve haklara sahip olduğu ile ilgili uluslararası ya da bölgesel bir çok insan hakları belgesi mevcuttur. Yukarıda sadece bunlardan bir kaçı örnek olsun diye verildi. Ancak Türkçe atasözleri ve deyimleri incelediğimizde, bu konuda ayrımcılık bildiren birçok yargı ile karşılamaktayız. Bu noktada öncelikle toplumsal cinsiyet kavramının ne olduğuna biraz bakalım:

Kadın ve erkek olmanın biyolojik farklarının dışında, kadın ve erkeğe toplumun ve kültürün yüklediği anlam ve beklentilerin tamamına toplumsal cinsiyet rolü denmektedir. Batı

> dillerinde kadın/erkek ayrımı için sex ve gender sözcükleri kullanılmaktadır. Bunlardan sex, cinsiyetin biyolojik yönünü; gender ise kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlam ve beklentileri vurgulamaktadır (Ağrıdağ 2005) (Aktaran: Özkan ve Gündoğdu, 2011, s. 1136).

Burada "cinsiyet" kavramı ile "toplumsal cinsiyet" kavramı arasındaki fark önemli bir ipucu vermektedir. Toplumsal cinsiyet, kültür(ler) yani çoğul anlamda kültür tarafından belirlenmektedir. Bu aynı zamanda toplumsal cinsiyette farklı ahlâkların belirleyici olması demektir. Bu da, cinsiyet ayrımcılığına dayalı muamelelere yol açan ana etkenlerden birisidir.

Bu durumda bugün kadın veya erkek kelimelerinden herhangi birini kullanırken, tek başına biyolojik cinsiyet farklılığından değil, aslında farkında olmadan çoğul anlamda kültürün ya da bir ahlâkın insan ve değer anlayışını ifade etmiş oluyoruz. Gündelik hayatta "kadın" ve "erkek" kelimeleri biyolojik farklılıktan çok, toplumsal cinsiyeti içeren bir anlamda kullanılır. Özellikle ataerkil kültürün hakim olduğu toplumlarda, bunun daha yerleşik ve benimsenmiş olduğu görülür. Böyle toplumlarda kadın dediğimizde, kadının giyim kuşamından, konuşma tarzına, üslubuna, toplum içindeki görevlerine kadar birçok şeyi tek kelimeyle kesin bir biçimde ifade edildiği görülür. Bu anlayış o kadar derinlere işlenmiştir ki, toplumun ortak ürünü olan ve yaşam içerisinde deneyimlenerek gelecek kuşaklara aktarılmak üzere hazır bulunan birçok atasözü ve deyimde de kendini açık bir şekilde göstermektedir.

Türkçedeki bazı atasözü ve deyimler, kadın cinsini doğal olarak tehlikeli, eksik ve zararlı görmektedir. Bunlara şu örnekler verilebilir: "**Avrat yürekli",**

“Eksik etek”, “Kadın erkeğin elinin kiridir”, “Kadın erkeğin şeytanıdır”, “Kadının hükmettiği evde mutluluk olmaz”, “Kadının şamdanı altın olsa mumunu dikecek erkektir”, “Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez. (Dişi yalanmazsa, erkek dolanmaz)”, “Kadının şerri, şeytanın şerrine eştir”, “Keseye kadın eli girerse bereket gider”, “Saçı uzun, aklı kısa”.

Bu atasözü ve deyimlerde dikkati çeken şey, kadın cinsinin doğası gereği tehlikeli, kusurlu ve güvenilmez olduğunun doğal bir gerçeklikmiş gibi sunulmasıdır. Hatta kadın o derece tehlikelidir ki onun yaydığı bela “şeytanın şerri”ne denktir. Zaten kadında akli melekeler de yoktur, saçının uzunluğunun aksine “aklı kısa”dır. Kadın kendi nefsine de hakim değildir, kusurludur, çünkü kadının tek bir nefsi yoktur, “kadının nefsi dokuzdur”. Bir erkeğin toplumca kabul edilmeyen, toplumun ahlâk yargılarına ters düşen eylemlerinde, örneğin tecavüz, taciz eylemlerinde bile kadını kusurlu görme eğilimi yaygındır.

Yukarıdaki atasözlerinde kadın önyargılı bir şekilde, potansiyel suçlu, “toplumsal ahlâk”a potansiyel tehdit biçiminde görülmektedir. Halbuki yukarıdaki atasözlerinde geçen olumsuzluklar kadın olmak ya da erkek olmakla ilgili değildir. Eğitilmemiş olmakla ilgilidir. İnsan haklarının bilgisinin eksikliği ile ilgilidir.

Erkek çocuğunu şans olarak görüp kız çocuğunu talihsizlik, bahtsızlık olarak gören atasözü ve deyimler de vardır. Yine toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı benimseyen şu örnekler üzerinde durup düşünmekte fayda vardır: “**Kızın var mı, derdin var”, “Kızın var mı, sızın var”, “Kızını dövmeyen, dizini döver”, “Oğlan**

doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün", "Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun", "Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur".

Bu örneklerde kesin bir cinsiyet ayrımcılığı açık olarak ifade edilmektedir. Kız çocuğu sahibi olmak "dert sahibi olma"ya denk görülmektedir. Erkek çocuk sahibi olmanın çok kıymetli olduğu herkese nasip olmadığı, kadının, ancak oğlan çocuğu doğurmakla değer kazanacağı söylenmektedir.

Açıkça görüldüğü gibi bu atasözlerinde kadının insan olduğu göz ardı edilmekte ve değersizleştirilmektedir. Bu kişileri kadın olmalarından dolayı aşağılamaktadır. Temel kişi haklarına açıkça aykırı bir tutumu özendiren bu atasözlerine karşı dikkatli olmak gerekir.

Evlilik söz konusu olduğunda da kadın yine ikinci plandadır. Şu örneklere bakalım: "**Kız çocuğu ya er koynunda, ya yer koynunda", "Kız evde olsa da elden sayılır", "Kız girdi on üçüne, ya erdedir ya yerde", "On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde",** "**Kız beşikte (kundakta), çeyiz sandıkta", "Kız kucakta, çeyiz bucakta".**

Bu örneklerde göze çarpan şey, bir kız çocuğunun henüz gençlik çağına girmeye başladığında, bundan sonra yaşayabileceği tek öykünün evlilik olduğudur. Hatta bir kız çocuğunun evlenebilmesi için on üç yaşı yeterli görülmekte; on beşine kadar evlenmemişse ölmesi yeğ tutulmaktadır. Günümüz hukukuna göre bir kız çocuğunun bu atasözlerinde belirtildiği gibi on üç ya da on beş yaşında evlenmesi/evlendirilmesi uygun değildir. Çünkü temel kişi haklarına açıkça aykırıdır.

Bu atasözlerine bağlı uygulamalarda temel kişi hakları (örneğin sağlık hakkı, eğitim hakkı) ihlali ortaya çıkmaktadır.

Benzer şekilde evlilik öncesi ve evlilik esnasındaki ritüellerle ilgili bazı deyimlerde de toplumsal cinsiyet bakımından temel kişi hakları ihlaline yol açıcı ifadeler vardır: "**kız almak", "kız istemek", "kız vermek".**

Bu deyimler kız çocuğunu yalnızca toplumsal cinsiyetle ilgisinde eşya gibi görmekte ve onun insan olduğunu, kişi haklarının olduğunu göz önüne almamaktadır. Hiçbir Türkçe deyimde "erkek almak, erkek istemek, erkek vermek" gibi ifadeler yoktur. Olsaydı, bu da doğru olmazdı zaten. Bu husus sadece kadınların alınıp satılan bir mal gibi görüldüğünü kanıtlamaktadır.

Sevgi ve eş seçimi ile ilgili atasözü ve deyimlerde de cinsiyetçi bakış açısı göze çarpmaktadır: "**Kızı (kendi) gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçar (varır) ya zurnacıya", "Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı", "At, avrat, silah".**

Kadına toplum içinde ikincil ve aşağı bir konum veren atasözleri ve deyimlerden bazıları da şöyledir: "**Çocuksuz kadın, meyvesiz ağaca benzer", "Oğlanı kızı olmayan avrattan, eski hasır yeydir", "Kocanın vurduğu yerde gül biter", "Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin", "Ağustostan sonra ekilen darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez", "İyi ipek kendini kırdırmaz, iyi kadın kendini dövdürmez", "Elinin hamuruyla erkek işine karışma", "Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli".**

Görüldüğü gibi, kadının ve erkeğin, yani aralarında doğal farklılık olan iki cinsiyetin yeri, erkek egemen bir bakış tarafından belirlenmiştir. Toplumda kadını ikincil kılan bu bakış açısının dayandığı insan anlayışı "insanın değeri"ni ve temel kişi hakları kavramının bilgisinden yoksundur. Bu atasözleri kadını çalışma hayatından ve sosyal hayattan dışlayıcı uygulamalara özendirici ifadelerdir. Bu bakımdan kadının çalışma hakkını, sağlık hakkını, eğitim hakkını, kendini geliştirme hakkını, tekil anlamda kültürel gelişme hakkını ihlal edici uygulamaların yolunu açmaktadır. Üstelik bunlarda "**Kocanın vurduğu yerde gül biter", "İyi ipek kendini kırdırmaz, iyi kadın kendini dövdürmez"** gibi örneklerde de işkence ve fiziksel şiddeti onaylayıcı, insan haklarını ihlal edici eylemleri onaylamaktadır.

Toplumsal cinsiyetçi bakışın yerleşmiş olduğu bu örneklerde de kadın insan olarak değil, yalnızca araç olarak görülmekte, kendisinin bir kişi olduğu kabul edilmemektedir. Bu şekilde araç görmenin konusu "erkek" olsaydı da yine ayrımcı bir anlayış söz konusu olurdu.

Toplumsal cinsiyetle bağlantılı olarak erkek cinsiyle ilgili ayrımcılık içeren deyimler de vardır: **"Erkek sözü vermek", "Erkekçe dövüşmek / konuşmak", "Erkekliğe sığmamak", "Erkekliğine yedirememek", "Erkeklik öldü mü?", "Erkeklik sende kalsın".**

Yukarıdaki deyimler gibi ayrımcılık içeren "adam olmak" ve "karı gibi" deyimleri sözlükte şöyle verilmiştir: **Adam olmak:** *"Bir kişi yetişip topluma yararlı*

duruma gelmek. (Aksoy, 1988, s. 529). **Karı gibi:** *"Korkak, dönek (erkek)"* (tdk.gov.tr). Görüldüğü gibi topluma yararlı olmak örneğin "adam olmak" diye ifade ediliyor. Yani adam olmakla kastedilen şey, aslında "insan olmak"tır. Ama insan olmak "kadın olmak"la değil, "erkeklik" ile özdeşleştiriliyor. Buna karşılık "kadın" ifadesi korkaklık ve zayıflık olarak görülüyor. "Adamlık" ile ilgili hemen hemen tüm atasözü ve deyimlerde bu cinsiyetçi ayrım vardır. Adam kelimesinin "insan" kelimesi ile eş anlamlı kullanılması da cinsiyetçi insan anlayışının sonucudur.

Toplumda erkek cinsini önemli kılan, onu yücelten bu deyimlerin genelde bu cinse çoğunlukla ayrıcalıklı bir yer (konum) vermekle birlikte, bazı durumlarda temel kişi hakları bakımından erkek cinsine de zarar verici yönler taşıdığı gözden kaçırılmamalıdır: **"adam etmek", "adam gibi adam / adam gibi kadın", "adam gibi (davranmak)", "adam olana bir söz yeter", "adam olana çok bile", "adam yerine (hesabına) koymak", "adama benzemek (dönmek)", "adamakıllı", "adamdan saymak".**

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi tüm olumluluklar erkek cinsine atfedilmekte ama böyle bir kullanımda da cinsiyetçi ayrımcılığın olduğu unutulmamalıdır.

Cinsiyet ayrımcılığı içeren Türkçe atasözü ve deyimlerinin bazıları, çocuk hakları bakımından da sakıncalıdır. Cinsiyet ayrımcılığı bakımından daha önce verilmiş olan şu örneklerde çocukların insan haklarının ihlal edilmesine yol açan eylemler olumlanmaktadır: "**Kız çocuğu ya er koynunda, ya yer koynunda", "Kız**

evde olsa da elden sayılır", "Kız girdi on üçüne, ya erdedir ya yerde", "On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde", "Kız beşikte (kundakta), çeyiz sandıkta", "Kız kucakta, çeyiz bucakta".

Oysa çocuklarla ilgili yapılan hukuk düzenlemelerinde (BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi) 18 yaşına kadar her insanın "çocuk" kabul edilerek hiçbir çocuğa karşı ayrımcı muamelede bulunulmaması gerekliliği belirtilmiştir:

> **Madde 1:** Bu sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır (maltepe.edu.tr).
>
> **Madde 2:** 1. Taraf devletler, bu sözleşmede yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayrım gözetmeksizin tanır ve taahhüt ederler. 2. Taraf devletler, çocuğun ana-babasının, yasal vasilerinin veya ailesinin öteki üyelerinin durumları, faaliyetleri, açıklanan düşünceleri veya inançları nedeniyle her türlü ayırıma veya cezaya tâbi tutulmasına karşı etkili biçimde korunması için gerekli tüm uygun önlemi alırlar (maltepe.edu.tr).

Ne var ki bu atasözlerinin günümüzde hâlâ etkili olduğunu gösteren uygulamalar vardır. Yasemin Arpa'nın verdiği 23.09.2009 tarihli haberde şu bilgiler yer almaktadır:

> Şanlıurfa'da son yapılan bir araştırma, 16 yaş ve altındaki evliliklerin oranının yüzde 40'lara ulaştığını gösterdi. Ancak Türkiye'nin batısında da durum çok içaçıcı değil. İzmir'de 16 yaşın altında evlendirilen kız çocuklarının oranı yüzde 17.6. Türkiye'de

> 18 yaş altı evlilik oranının yüzde 37, yani her üç evlilikten birinin erken yaş evliliği olduğuna dikkat çeken SODEV, TBMM'de yeni kurulan Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun bir alt komisyonu olarak erken evlilikler araştırma komisyonu kurulması için de imza kampanyası başlattı (ntv.com.tr).

Bu haberde de görüldüğü gibi Türkiye'de 2009 yılında evlenen her 100 kadından 37'si çocuktur. Görülmektedir ki, yukarıda belirttiğimiz "çocuk evliliğini öğütleyen" atasözlerinin içinde oluştuğu kültürün benimsediği insan anlayışı hâlâ sürmektedir.

Türkçe atasözlerinde kız çocuğu bir dert olarak görülürken, erkek çocuğu övülmektedir. Doğal bakımdan farklı cinslerden birinin övülüp diğerinin yerilmesi eşitliğe aykırıdır. Bu bakımdan şu atasözleri İnsan Haklarının Evrensel Bildirgesi'nin 1. maddesinde belirtilen eşitlik ilkesine aykırıdır: "**Kızın var mı, derdin var (Kızın var mı, sızın var)", "Kızını dövmeyen, dizini döver", "Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün", "Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun", "Oğlandır oktur, her evde yoktur", "Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur".**

Bazı Türkçe atasözü ve deyimlerde ırk ayrımcılığını içeren ifadelere de rastlanmaktadır. Şu örneklere bakıldığında bu türden ayrımcılığı benimseyen bir anlayışla karşılaşılmaktadır: **Çingeneye beylik vermişler, önce babasını asmış (kesmiş):** "*Ne oldum delisi soysuz kişi, eline yetki geçince, en yakınlarına kötülükler yapmakla işe başlar"* (Aksoy, 1988, s. 219). **Çingene kavgası: "***Önemsiz bir tartışma ile başlayıp konu değiştire değiştire büyüyen, çirkin laflar ve yakası açılmadık küfürlerle dolu kavga"* (Aksoy, 1988, s. 696). **Kürdün yağı çok olunca,**

hem yer, hem yüzüne sürer: *"Malı çok olan akılsız kişi, bunu gerekli olan iş için kullandıktan sonra kalanını tutmasını bilmez. Çarçur eder"* (Aksoy, 1988, s. 382). **Acemi nalbant kürt (gâvur, ahmak) eşeğinde (öğrenir, usta olur) dener kendini:** *"İşinde ustalığa erişmemiş kimse, ilk denemelerini heder olmasına acınmayacak malzeme üzerinde yapar"* (Aksoy, 1988, s. 107). **Çingene çalar, Kürt oynar:** *"1) Kimin ne yaptığı belli olmayan düzensiz, karmakarışık bir toplantı. 2) Eşyası birbirine karışmış, dağınık, düzensiz yer"* (Aksoy, 1988, s. 696). **Bir dudağı yerde, bir dudağı gökte: "***Masallardaki Arap gibi korkunç ve çirkin"* (Aksoy, 1988, s. 646).

Bu atasözü ve deyimlerde "çingeneler" cimri, bayağı kişiler, kepaze, soysuz ve en yakınlarına bile kötülük yapmaktan kaçınmayan insanlar olarak görülmektedirler. Burada söz konusu insan topluluğuna aşağılayıcı ve küçültücü bir anlayış vardır. Bu anlayış yine insan hakları ve insanın değerini göz ardı eden bakış açısını olumlamaktadır. Ve insan haklarını ihlal edici uygulamalara yol açıcı özelliktedir.

Yine şu örneklerde de aynı şekilde ayrımcı bir bakış açısının benimsendiği görülmektedir: **Gâvura kızıp oruç yenmez:** *"Başkasının sizi ilgilendirmeyen tutumuna kızarak çok önemli olan ödevinizi yapmamanız doğru değildir"* (Aksoy, 1988, s. 283). **Gâvurun ekmeğini yiyen gâvurun kılıcını çalar:** *"Kişi, inançları ayrı da olsa, sevişmeseler de geçimini sağlayan kimsenin yanlısı olur, ona hizmet eder"* (Aksoy, 1988, s. 283). **Akşam Hacı Mehmet, sabah eskici Yahudi:** *"Kimileyin kendini iyi, doğru adam gibi gösteren hileci, dalavereci"* (Aksoy, 1988, s. 558). **Hacı sandığımızın haçı koynunda çıktı:** *"İyi sandığımız kişinin gerçek*

kimliğini gizlediği, kötü bir kimse olduğu anlaşıldı" (Aksoy, 1988, s. 834). **Gâvur etmek (Bir şeyi):** *"İşe yaramaz duruma getirmek, heder etmek, harcamak"* (Aksoy, 1988, s. 788).

Yukarıdaki atasözleri ve deyimler, İnsan haklarının gereklerinden olan laikliğe aykırıdırlar. Bu atasözleri insanları inançlı-inançsız olarak ayırarak insan haklarının eşitlik ilkesiyle uyuşmamaktadırlar. Ayrıca farklı inançtaki kişilere "hileci, dalavereci" denilerek hakaret edilmektedir. Bu atasözleri ve deyimlerde kullanılan "gâvur" kelimesi de bir ayrımcılık içerir.

Irk ve din ayrımcılığı çeşitli insan hakları belgelerinde de açık bir şekilde yasaklanmıştır. 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 2. maddesinde "*Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayrım gözetilmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir."*(Bkz. Ek 3) denilir. Yine 4 Aralık 1950'de Roma'da kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesi de her türlü ırk ayrımcılığını, insan hakları ihlali olarak görür. 14. maddeyi, cinsiyet ayrımcılığını işlerken, yukarıda vermiştik. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, 21 Aralık 1965 tarih ve 2106 (XX) sayılı BM Genel Kurul kararı uyarınca kabul edilerek imza ve onaya açılmıştır. 4 Ocak 1969 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. 25 maddeden oluşan Sözleşme'nin giriş bölümündeki şu ifadeler, Sözleşme'nin özeti gibidir:

> Irk farklılığına dayalı her türlü üstünlük öğretisinin bilimsel açıdan yanlış olduğuna, etik açıdan kınanması gerektiğine, sosyal açıdan gayri adil ve tehlikeli olduğuna, hiçbir yerde, teoride ve uygulamada ırk ayrımcılığı için bir mazaret bulunmadığına inanarak, … (maltepe.edu.tr).

Her türlü ırk ayrımcılığı ile ilgili yukarıda sadece temel insan hakları belgelerinden birkaç tanesine örnek verildi. Birçok uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerinde benzer ifadeler bulmak mümkün. Cinsiyet, ırk, din ayrımcılığı içeren atasözü ve deyimler, sadece yukarıda işlediklerimizden ibaret değildir. Çeşitli sözlüklerde bunların dışında da ayrımcılık içeren atasözleri ve deyimler bulmak mümkündür.

SONUÇ

Atasözleri ve deyimler dil ve kültürün önemli öğeleri arasındadır. Her toplumun kendine özgü atasözleri ve deyimleri vardır. Bunlar o toplumun yaşam tarzı, kültürü, ahlâk ve insan anlayışı konusunda ipuçları verir. Ancak, toplumların, insan ve değer anlayışını yansıtan atasözleri ve deyimlerin insan hakları açısından ele alınmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada Türkçe atasözleri ve deyimler insan hakları açısından ele alınmış, bunlarda insan hakları ihlaline yol açan yönler belirlenmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde hak ve insan hakları kavramı üzerinde durulmuştur. Hak kavramı hukukta çeşitli talepler olarak ortaya çıkmıştır. Hak kavramı ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmış olmakla birlikte bu tanımlarda hak kavramının içeriğinin hukukta yeterince belirlenemediği görülmüştür. Ancak felsefe açısından bakılarak yapılan tanımında hak kavramının içeriğinin açık hale getirildiği belirlenmiştir.

Hak kavramını adaletle ilgisinde felsefe açısından ele alan Kuçuradi hakkın, "verilmesi gereken" olduğunu söylemiştir. Buna bağlı olarak haksızlığın da "verilmesi gerekenin verilmediği durum" olduğunu belirtmiştir. Böylece hak kavramı "verilmesi gereken" ise insan hakkı kavramı için de "insana verilmesi gereken"dir denilebilir. İnsan hakkı kavramını felsefi bakışın sağlamış olduğu bilgiden yola çıkarak açıklayan Kuçuradi şöyle demiştir: " '*İnsan hakları' denen haklar, yani b ü-t ü n insanların eşit olduğu ve her kişinin sırf insan olduğu için s a h i p o l d u ğ u*

haklar –nedenleri ve temellendirilmesi burada bir yana- kişi haklarının bir kısmını: temel kişi haklarını oluştururlar" (2011, s. 13). Kuçuradi, bu tanımı şöyle açıklığa kavuşturmuştur: "*İnsan hakları, her insanla ilgili bazı gerekleri dile getirirler. Bu gerekler, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak, yani insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıkarlar*" (2011, s. 1-2).

Kuçuradi'ye göre insan hakları öncelikle kişi haklarıdır. Ama bütün kişi haklarının insan hakkı olmadığını söylemiştir (2007, s.4). Buradan da insan haklarının, "sadece temel kişi hakları" olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bakımdan öncelikle kişi haklarının neler olduğunu bilmenin önemli olduğu görülmüştür. Kuçuradi kişi haklarını "temel kişi hakları" ve "yurttaşlık hakları" olarak ikiye, "temel kişi hakları"nı da "doğrudan korunan" ve "dolaylı korunan" haklar olarak ikiye ayırmıştır.

İnsan hakları kavramının ve "insan hakları düşüncesi"nin içeriğini açık olarak gösteren bu sınıflandırmanın diğerlerinden farkına dikkat çekilmiştir. İnsanlık tarihinde büyük çabalar sonucunda varılan "insan hakları düşüncesi"nin ancak 20. yüzyılda tam olarak ortaya koyulabildiği belirtilmiş; insanın gelişmesi için vazgeçilemez olan bu düşüncenin iyi kavranmasının ve daha da geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır.

İkinci Bölümde atasözleri ve deyimlerin özellikleri, dilin kültür ve ahlâkla ilişki ve atasözleri ve deyimlerin işlevi ele alınmıştır. Atasözü, söyleyeni belli olmayan, öğüt verici, kısa, özlü ve kalıplaşmış yargılardır. Deyim ise en az iki sözcükten oluşan, bir durumu ya da kavramı etkili bir biçimde söylemeye yarayan

kalıplaşmış sözlerdir. Bu bakımdan dil ile kültür arasında ayrılmaz bir ilişki olduğu, dolayısıyla bağlı olduğu kültürü taşıdığı; bu nedenle dilin, kullanıldığı toplumun kültürü hakkında bize önemli ipuçları verdiği belirtilmiştir. Buradan hareketle dilin önemli öğelerinden biri olan atasözü ve deyimlerin, doğal olarak o toplumun değer yargılarını, insan ve değer anlayışını yansıttığı söylenmiştir.

Atasözü ve deyimlerde Kuçuradi'nin "çoğul anlamda kültür" dediği kültürün bakış açısının bulunduğu belirtilmiş ve bu nedenle Türkçe atasözü ve deyimlerin insan haklarıyla ilgisi bakımından üzerinde durulmuştur. Çoğul anlamda kültürün insan ve değer anlayışını yansıtan kültür unsuru olarak kimi atasözü ve deyimlerde insan haklarına aykırı olan yönlere bakılmıştır. Ortaya çıkan tabloya bakınca, atasözü ve deyimlerin sadece dilsel olarak az sözle çok şey anlatmak ve süslü bir ifade yaratmak olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu ifadelerin aynı zamanda, toplumun yazılı olmayan anayasası olma özelliği taşıdıkları görülmüştür. Örneğin "**kızını dövmeyen, dizini döver**" atasözü, anneye ve babaya kız çocuğunun terbiye edilmesi için fiziksel şiddet uygulamasını öneren bir ifadedir. Bu uygulama, o "kültür"de onaylanan bir uygulamadır. Bundan dolayı, kızını "terbiye etmek" için fiziksel şiddet uygulayan bir baba, komşuları tarafından haklı görülmekte; hatta bu durum bir suç olarak görülmediği için buna karşı çocuğun hakkını koruma yönünde herhangi bir girişimde bulunulmamaktadır. Bir başka örnek olarak "**eksik etek**" deyimi ve "**kadın erkeğin elinin kiridir**" atasözü verilebilir. Bu iki örneğe göre her türlü kadın-erkek ilişkisinde erkek değerlidir. Bu durum çoğul kültürün ve yerleşik ahlâkın onayladığı bir durum olmalı ki o toplumun atasözü ve deyimlerinde kendisine yer bulabilmiştir.

Üçüncü Bölümde Türkçe atasözü ve deyimler insan hakları bakımından ele alınıp incelenmiştir. Bu incelemede Türkçe atasözü ve deyimlerde insan hakları ihlaline açık olan azımsanamayacak sayıda örnek olduğu anlaşılmıştır. "Yaşama hakkı", "işkence ve küçültücü muamele", "ayırımcılık" sorunlarıyla ilgisinde değerlendirilen bu örneklerde yaşama hakkı ihlaline, işkence ve küçültücü muamele ve ayrımcılığa yol açan bir insan anlayışının bulunduğu görülmüştür.

İnsan haklarının felsefi bilgisi bize yaşama hakkının korunması, hiç kimseye işkence ve küçültücü muamele yapılmaması, her türlü ayrımcılığa karşı olunması gerektiğini söyler. Bu durum karşısında ne yapılabilir? Dil ve kültürün önemli bir öğesi olarak toplumda yer edinmiş ve kişiler üzerinde etkili olan atasözü ve deyimlerin adeta yasa gibi etkisi karşısında insan hakları kavramının ve "insanın değeri"nin bilgisiyle donanmak ve bu yönde bir bilinçlenmeye doğru yol almak gerekli görünmektedir.

Dillerde yer alan böyle örnekler belirlenerek bunların, insan haklarıyla ilgili içerdikleri kusurlar topluma anlatılarak benzer deyim ve atasözlerinin kişiler üzerindeki etkisi azaltılabilir.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan (Eylül 2005). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksan, Doğan (Şubat 2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Alatlı, Alev (Der.) (2010). *Batıya Yön Veren Metinler III*. İstanbul: Kapadokya Meslek Yüksek Okulu Yayınları.

Alagözlü, Nuray (2009). *Dil ve Cins: Türkçe Atasözlerinde ve Deyimlerde KadınÜzerine Eğretilemeler ve Toplum-Bilişsel Yapı*. International Journal Of Central Asian Studies, 13, 37-48.

Aras, Ümit Yaşar (2010). *İnsan Hakları Temelinde Özel Hayat Hakkının Ulusal ve Uluslararası Alanda Uygulamaları.* Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Atalar, Ömer (2002). *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Uzmanlık Tezi* (Elektronik Sürüm). T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Ankara.

Çağıran, Mehmet Emin (2006). *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*. Ankara: Platin Yayınları.

Çeçen, Anıl (2000). *İnsan Hakları*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Erenoğlu, Dilek (2007). *Güvâhî'den Günümüze Atasözü ve Deyimler*. Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4, 1150-1167.

İyi, Sevgi (2006). *Cumhuriyet Döneminde Aydınlanma ve İnsan Felsefesi Çalışmaları.* İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Kaboğlu, İbrahim Ö. (1993). *Özgürlükler Hukuku, İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı*. İstanbul: Afa Yayınları.

Karaosmanoğlu, Fatih (2011). *İnsan Hakları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kuçuradi, İoanna (2007). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İoanna (2009). *Uludağ Konuşmaları.* Ankara: Türkiye Felsefe KurumuYayınları.

Kuçuradi, İoanna (2011). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları.* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Onan, Bilginer (2011). *Türk Atasözlerinde Dil Farkındalığı ve İşlevsel Dil Kullanımı.* Millî Folklor, 91, 91-100.

Önen, Mesut (1991). *Hukukun Temel Kavramları.* İstanbul: Der Yayınları.

Özkan, B. & Gündoğdu, A. E. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler.* International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6/3 s. 1133-114.

Pieper, Annemarie (1999). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Püsküllüoğlu, Ali (2012). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınları.

Savcı, Bahri (2009). *"'Yaşam Hakkı', 'Felsefe Açısından Pratiğe Doğru'"*.

Tezcan, D., Erdem, M. R., Sancakdar, O. & Önok, R. M. (2011). *İnsan Hakları El Kitabı.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Muhsin (2000). *Türkçe Atasözlerinde Eğitim Anlayışı*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 33 (1-2), 137-146.

Elektronik Kaynaklar

Ahlâk. (t. y.). Erişim: 19 Kasım 2015, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.564e1d0a54c027.41064831

Atasözü. (t. y.). Erişim: 05 Temmuz 2015, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.559906d842bc79.75295909

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. (t. y.). Erişim: 08 Temmuz 2015, http://www.yargitay.gov.tr/abproje/belge/temelbelge/AIHS_Tr_A6format.pdf

BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. (t. y.). Erişim: 13 Temmuz 2015, http://humanrights.maltepe.edu.tr/sites/default/files/files/%C3%87OCUK%20HAKLARINA%20DA%C4%B0R%20S%C3%96ZLE%C5%9EME.pdf

BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi. (t. y.). Erişim: 09 Temmuz 2015,

http://humanrights.maltepe.edu.tr/sites/default/files/files/KADINLARA%20KAR%C5%9EI%20HER%20T%C3%9CRL%C3%9C%20AYRIMCILI%C4%9EIN%20%20%C3%96NLENMES%C4%B0%20S%C3%96ZLE%C5%9EM ES%C4%B0.pdf

Deyim. (t. y.). Erişim: 05 Temmuz 2015, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.559906df3c91c5.14786732

Hamurabi kanunları. (t. y.). Erişim: 05 Temmuz 2015, https://tr.wikipedia.org/wiki/Hammurabi_Kanunlar%C4%B1

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme. (t. y.). Erişim: 11 Temmuz 2015, http://humanrights.maltepe.edu.tr/sites/default/files/files/HER%20T%C3%9CRL%C3%9C%20IRK%20AYRIMCILI%C4%9EININ%20ORTADAN%20KALDIRILMASINA%20%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0N%20ULUSLARARASI%20S%C3%96ZLE%C5%9EME.pdf

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. (t. y.). Erişim: 05 Temmuz 2015, http://humanrights.maltepe.edu.tr/sites/default/files/files/%C4%B0NSAN%20HAKLARI%20EVRENSEL%20B%C4%B0LD%C4%B0RGES%C4%B0.p df

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi. (t. y.). Erişim: 05 Temmuz 2015, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi

Karı gibi. (t. y.). Erişim tarihi: 11 Temmuz 2015, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri&kategori1=atalst&kelime1=kar%C4%B1&sayfa1=60&hng1=tam

Kültür. (t. y.). Erişim: 05 Temmuz 2015, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55990793080186.28122307

Yasemin Arpa İmzalı Haber. (23.09.2009). Erişim: 14 Ekim 2015, http://arsiv.ntv.com.tr/news/476209.asp#storyContinues

Yiğit. (t. y.). Erişim: 19 Kasım 2015, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.564e1e06533112.19305884

EKLER

EK 1: HAMMURABİ YASALARI

1. Bir hırsız duvar delerek bir eve girmişse, o deliğin önünde ölümle cezalandırılır ve gömülür.
2. Bir evde yangın çıkar ve oraya yangını söndürmeye gelen bir kimse evin sahibinin malında göz gezdirip evin sahibinin malını alırsa, kendisi de aynı ateşe atılır.
3. Adam kendisine bir çocuk veren karısından ya da kendisine bir çocuk veren kadından ayrılmak isterse, o zaman karısına çeyizini geri verir ve çocuklarına baksın diye tarlanın, bahçenin ve malların bir kısmının kullanım hakkını verir. Çocuklarını büyüttüğü zaman çocuklara verilenlerden bir parça, oğlanınkine eşit olan bir parça da ona verilir. Ondan sonra kalbinin erkeği ile evlenebilir.
4. Bir adam bir kadın alır da bu kadın ona bir kadın hizmetçi verirse ve çocuklarına bakarsa; ancak, buna rağmen adam başka bir kadın almak isterse ona izin verilmez; bu adam ikinci bir kadın alamaz.
5. Bir adam bir çocuğu evlatlık alır ve oğlu olarak ona ismini verirse ve onu besleyip büyütürse, büyümüş bu çocuk bir daha geri istenemez.
6. Bir adam başka bir kişinin özgürlüğünü kısıtlayacak hareket ederse aynı ceza ona verilir.
7. Bir kişi hırsızlık yapsa eli kesilir, tecavüz etse ölüm cezası ya da erkeklikten men edilir.
8. Babasını döven evladın iki eli kesilir.
9. Bir adamın gözünü çıkaranın gözü çıkarılır.
10. Birisini suçlayan ispata mecburdur. İspat edemezse ölüm cezasına çarptırılır.
11. Bir tapınakta veya hükümdar hazinesinde hırsızlık yapan ölümle cezalandırılır.

EK 2: FRANSIZ İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BİLDİRGESİ

Fransız Devrimi'nin ardından, yayımlanan İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannemesi 26 Ağustos 1789'da Fransa Ulusal Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 1791'de kabul edilen Fransız Anayasası'na önsöz olarak eklenmiştir. 17 maddeden oluşan ve insan haklarını korumak amacıyla yayımlanan belgenin maddeleri şöyledir:

Madde 1 İnsanlar, haklar bakımından özgür ve eşit doğar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak ortak faydaya dayanabilir.

Madde 2 Her bir politik birleşmenin amacı; doğal ve dokunulamaz insan haklarını korumaktır. Bunlar; özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, güvenlik hakkı ve baskıya karşı direnme hakkıdır.

Madde 3 Egemenliğin temeli, esas olarak ulustadır. Hiçbir kuruluş, hiçbir kimse açıkça ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamaz.

Madde 4 Özgürlük başkalarına zarar vermeden istediğini yapabilmektir: Her bir insanın doğal haklarını kullanması da toplumun diğer üyelerinin de aynı hakları kullanmasını garanti altına alacak sınırlar içindedir. Bu sınırlar da sadece yasalarla belirlenebilir.

Madde 5 Yasa sadece topluma zarar verebilecek eylemleri yasaklar. Yasaların yasaklamadığı hiçbir şey engellenemez ve kimse yasanın emretmediği bir şeyi yapmaya da zorlanamaz.

Madde 6 Yasa genel iradenin ifadesidir. Bütün yurttaşlar bizzat veya temsilcileri aracılığıyla yasaların oluşturulmasına katılma hakkına sahiptir. Koruyan veya cezalandıran olarak yasa herkes için aynı olmalıdır. Bütün yurttaşlar yasalar önünde eşit olduğu için yeteneklerine uygun olarak ve özellikler ile yetenekleri konusunda ayrım görmeden, her türlü rütbe, mevkii ve göreve de eşit olarak getirilirler.

Madde 7 Yasanın belirlediği haller veya yasanın öngördüğü biçimin dışında başka bir yoldan hiç kimse suçlanamaz, yakalanamaz ve tutuklanamaz. Keyfi düzenlemeler yapılmasını isteyen, keyfi emirler veren, bunları uygulayan veya uygulanmasına izin verenler cezalandırılmalıdır. Ancak yasaya uymaya davet edilen veya yasalarca yakalanan her yurttaş yasalara itaat etmelidir. Yasalara karşı gelmek onu suçlu kılar.

Madde 8 Yasalar sadece kesin ve açık bir şekilde gerekliliği olan cezalar belirlemelidir ve hiç kimse suçun işlenmesinden önce ilan edilen ve gereği şekilde uygulanan yasalar dışındaki başka bir yasa nedeniyle cezalandırılamaz.

Madde 9 Her insan suçlu olduğuna karar verilinceye kadar masum sayıldığı için; tutuklanması kaçınılmaz olduğunda, yani suçlu olduğu karar verildiğinde göreceği sertlik yasa tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmalıdır.

Madde 10 Hiç kimse, dışavurumu yasalarla oluşturulan düzene zarar vermediği sürece inançları nedeniyle sorumlu tutulamaz.

Madde 11 Düşüncelerin ve inançların serbestçe dışavurumu en değerli insan haklarından bir tanesidir. Her bir yurttaş yasaların belirlediği durumlarda bu özgürlüklerin kötüye kullanımından sorumlu olmak şartı ile bu ifadelerini özgürce konuşabilir, yazabilir ve yayınlayabilir.

Madde 12 İnsan ve yurttaş haklarının garanti altına alınması resmi bir gücü gerektirmektedir. Bu güç herkesin yararı için oluşturulmuştur. Bu gücü kendilerine emanet edilenlerin özel çıkarları için oluşturulmamıştır.

Madde 13 Bu kamusal gücün ve yönetim görevlerinin devamlılığını sağlamak için genel bir vergi zorunludur. Bu vergilendirme bütün yurttaşların olanaklarına göre eşit ölçüde bölünmelidir.

Madde 14 Bütün yurttaşlar bizzat veya temsilcileri aracılığıyla verginin gerekliliğini belirleme, bunu serbestçe kabul etme, bu vergilerin kullanımını gözlemleme ve verginin miktarını, matrahını, tahsil şekli ve süresini belirleme hakkına sahiptir.

Madde 15 Toplum tüm kamu görevlilerinden, görevleriyle ilgili olarak hesap sorma hakkına sahiptir.

Madde 16 Hakların güven altına alınmadığı ve güçler ayrılığının belirlenmediği bir toplumun anayasası yoktur.

Madde 17 Mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğu için, yasaların belirlediği kamusal gereklilik açıkça doğmadıkça ve meşru bir tazminat ödenmedikçe kimse bu haktan yoksun bırakılamaz.

EK 3: İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ

10 Aralık 1948
Başlangıç
İnsanlık ailesinin bütün üyelerinin doğal yapısındaki onuru ile eşit ve devredilemez haklarını tanımanın dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu,

İnsan haklarını göz ardı etmenin ve hor görmenin, insanlığın vicdanında infial uyandıran barbarca eylemlere yol açtığını ve insanların korku ve yoksunluktan kurtulması, konuşma ve inanma özgürlüğüne sahip olacağı bir dünyanın ortaya çıkmasının sıradan insanların en yüksek özlemi olarak ilan edilmiş bulunduğunu, insanın zorbalık ve baskıya karşı son çare olarak başkaldırmak zorunda kalmaması için, insan haklarının hukukun egemenliğiyle korunmasının önemli olduğunu,

Uluslar arasında dostça ilişkiler geliştirmenin önemli olduğunu,

Birleşmiş Milletler halklarının, Birleşmiş Milletler Kuruluş Belgesinde, temel insan haklarına, kişinin onuruna ve değerine, erkekler ile kadınların hak eşitliğine olan inançlarını teyit ettiklerini ve daha geniş özgürlük içinde toplumsal gelişme ve daha iyi bir yaşam düzeyini sağlamaya kararlı olduklarını,

Üye Devletlerin, Birleşmiş Milletlerle işbirliği içinde, insan haklarının ve temel özgürlüklerin evrensel olarak saygı görmesi ve gözetilmesini sağlamayı taahhüt ettiklerini,

Bu hak ve özgürlüklerde ortak bir anlayışa sahip olmanın, bu taahhüdün tam olarak gerçekleşmesi için büyük önem taşıdığını göz önüne alarak,

Genel Kurul,
Bütün halklar ve uluslar için bir ortak başarı ölçüsü olarak bu insan Hakları Evrensel Bildirgesini ilan eder; öyle ki,

Her birey ve toplumun her organı bu Bildirgeyi daima gözönünde bulundurarak, bu hak ve özgürlüklere saygının yerleşmesini amaçlayan eğitim ve öğretim yoluyla; ve hem üye Devletlerin halklarında hem de egemenlikleri altındaki halklarda bu hak ve özgürlüklerin evrensel ve etkin olarak tanınmasını ve gözetilmesini amaçlayan ulusal ve uluslararası tedrici önlemler alarak çaba göstersinler.

Madde 1 Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdanla donatılmışlardır, birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.

Madde 2 1. Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayrım gözetilmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir. **2.** Ayrıca, bağımsız, vesayet altında ya da kendi kendini yönetemeyen ya da egemenliği başka yollardan sınırlanmış bir ülke olsun ya da olmasın, bir kişinin uyruğu olduğu ülke ya da memleketin siyasal, hukuksal ya da uluslararası statüsüne dayanarak hiçbir ayrım yapılamaz.

Madde 3 Herkesin yaşama hakkı ile kişi özgürlüğü ve güvenliğine hakkı vardır.

Madde 4 Hiç kimse, kölelik ya da kulluk altında tutulamaz; her türden kölelik ve köle ticareti yasaktır.

Madde 5 Hiç kimseye işkence ya da zalimce, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele ya da ceza uygulanamaz.

Madde 6 Herkesin, nerede olursa olsun, yasa önünde bir kişi olarak tanınma hakkı vardır.

Madde 7 Herkes yasa önünde eşittir ve ayrım gözetilmeksizin yasa tarafından eşit korunmaya hakkı vardır. Herkes, bu Bildirgeye aykırı herhangi bir ayrımcılığa ve ayrımcı kışkırtmalara karşı eşit korunma hakkına sahiptir.

Madde 8 Herkesin anayasa ya da yasayla tanınmış temel haklarını ihlal eden eylemlere karşı yetkili ulusal mahkemeler eliyle etkin bir yargı yolundan yararlanma hakkı vardır.

Madde 9 Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, tutuklanamaz ve sürgün edilemez.

Madde 10 Herkesin, hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde ve kendisine herhangi bir suç isnadında bağımsız ve yansız bir mahkeme tarafından tam bir eşitlikle, hakça ve kamuya açık olarak yargılanmaya hakkı vardır.

Madde11 1. Kendisine cezai bir suç yüklenen herkesin, savunması için gerekli olan tüm güvencelerin tanındığı, kamuya açık bir yargılanma sonucunda suçluluğu yasaya göre kanıtlanıncaya kadar suçsuz sayılma hakkı vardır. **2.** Hiç kimse, işlendiği sırada ulusal ya da uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan herhangi bir fiil yapmak ya da yapmamaktan dolayı suçlu sayılamaz. Kimseye, suçun işlendiği sırada yasalarda öngörülen cezadan daha ağır bir ceza verilemez.

Madde 12 Hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine, evine ya da yazışmasına keyfi olarak karışılamaz, onuruna ve adına saldırılamaz. Herkesin, bu gibi müdahale ya da saldırılara karşı yasa tarafından korunma hakkı vardır.

Madde 13 1. Herkesin, her Devletin sınırları içinde seyahat ve oturma özgürlüğüne hakkı vardır. **2.** Herkes, kendi ülkesi de dahil, herhangi bir ülkeden ayrılma ve o ülkeye dönme hakkına sahiptir.

Madde 14 1. Herkesin, sürekli baskı altında tutulduğunda, başka ülkelere sığınma ve kabul edilme hakkı vardır. **2.** Gerçekten siyasal nitelik taşımayan suçlardan kaynaklanan ya da Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı fiillerden kaynaklanan kovuşturma durumunda, bu hak ileri sürülemez.

Madde 15 1. Herkesin bir ülkenin yurttaşı olmaya hakkı vardır. **2.** Hiç kimse keyfi olarak uyrukluğundan yoksun bırakılamaz, kimsenin uyrukluğunu değiştirme hakkı yadsınamaz.

Madde 16 1. Yetişkin erkeklerle kadınların, ırk, uyrukluk ya da din bakımından herhangi bir sınırlama yapılmaksızın, evlenmeye ve bir aile kurmaya hakkı vardır. Evlenmede, evlilikte ve evliliğin bozulmasında hakları eşittir. **2.** Evlilik, ancak evlenmeye niyetlenen eşlerin özgür ve tam oluruyla yapılır. **3.** Aile, toplumun doğal ve temel birimidir; toplum ve Devlet tarafından korunur.

Madde 17 1. Herkesin, tek başına ya da başkalarıyla ortaklık içinde, mülkiyet hakkı vardır. **2.** Kimse mülkiyetinden keyfi olarak yoksun bırakılamaz.

Madde 18 Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, din veya inancını değiştirme özgürlüğünü ve din veya inancını, tek başına veya topluca ve kamuya açık veya özel olarak öğretme, uygulama, ibadet ve uyma yoluyla açıklama serbestliğini de kapsar.

Madde 19 Herkesin kanaat ve ifade özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın kanaat taşıma ve herhangi bir yoldan ve ülke sınırlarını gözetmeksizin bilgi ve fikirlere ulaşmaya çalışma, onları edinme ve yayma serbestliğini de kapsar.

Madde 20 1. Herkes, barış içinde toplanma ve örgütlenme hakkına sahiptir. **2.** Hiç kimse, bir örgüte üye olmaya zorlanamaz.

Madde 21 1. Herkes, doğrudan ya da serbestçe seçilmiş temsilcileri aracılığıyla ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir. **2.** Herkesin, ülkesinde kamu hizmetlerinden eşit yararlanma hakkı vardır. **3.** Halk iradesi, hükümet otoritesinin temelini oluşturmalıdır; bu irade, genel ve eşit oy hakkı ile gizli ve serbest oylama yoluyla, belirli aralıklarla yapılan dürüst seçimlerle belirtilir.

Madde 22 Herkesin, toplumun bir üyesi olarak, toplumsal güvenliğe hakkı vardır; ulusal çabalarla, uluslararası işbirliği yoluyla ve her Devletin örgütlenme ve kaynaklarına göre herkes insan onuru ve kişiliğin özgür gelişmesi bakımından vazgeçilmez olan ekonomik, toplumsal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesi hakkına sahiptir.

Madde 23 1. Herkesin çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır. **2.** Herkesin, herhangi bir ayrım gözetilmeksizin, eşit iş için eşit ücrete hakkı vardır. **3.** Çalışan herkesin, kendisi ve

ailesi için insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlayacak düzeyde, adil ve elverişli ücretlendirilmeye hakkı vardır; bu, gerekirse, başka toplumsal korunma yollarıyla desteklenmelidir. **4.** Herkesin, çıkarını korumak için sendika kurma ya da sendikaya üye olma hakkı vardır.

Madde 24 Herkesin, dinlenme ve boş zamana hakkı vardır; bu, iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılması ve belirli aralıklarla ücretli tatil yapma hakkını da kapsar.

Madde 25 1. Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar. **2.** Anne ve çocukların özel bakım ve yardıma hakları vardır. Tüm çocuklar, evlilik içi ya da dışı doğmuş olmalarına bakılmaksızın, aynı toplumsal korumadan yararlanır.

Madde 26 1. Herkes, eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel öğrenim aşamalarında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yüksek Öğrenim, yeteneğe göre herkese eşit olarak sağlanır. **2.** Eğitim, insan kişiliğinin tam geliştirilmesine, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu yerleştirmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki etkinliklerini güçlendirmelidir. **3.** Ana-babalar, çocuklarına verilecek eğitimi seçmede öncelikli hak sahibidir.

Madde 27 1. Herkes, topluluğun kültürel yaşamına özgürce katılma, sanattan yararlanma ve bilimsel gelişmeye katılarak onun yararlarını paylaşma hakkına sahiptir. **2.** Herkesin kendi yaratısı olan bilim, yazın ve sanat ürünlerinden doğan manevi ve maddi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.

Madde 28 Herkesin bu Bildirgede ileri sürülen hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleşebileceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır.

Madde 29 1. Herkesin, kişiliğinin özgürce ve tam gelişmesine olanak sağlayan tek ortam olan topluluğuna karşı ödevleri vardır. **2.** Herkes, hak ve özgürlüklerini kullanırken, ancak başkalarının hak ve özgürlüklerinin gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması ile demokratik bir toplumdaki ahlâk, kamu düzeni ve genel refahın adil gereklerinin karşılanması amacıyla, yasayla belirlenmiş sınırlamalara bağlı olabilir. **3.** Bu hak ve özgürlükler, hiçbir koşulda Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılamaz.

Madde 30 Bu Bildirgenin hiçbir hükmü, herhangi bir Devlet, grup ya da kişiye, burada belirtilen hak ve özgürlüklerden herhangi birinin yok edilmesini amaçlayan herhangi bir etkinlikte ve eylemde bulunma hakkı verecek şekilde yorumlanamaz.

EK: 4 AİHS'NİN İÇERİĞİ VE DÜZENLEDİĞİ HAKLAR

AİHS'nin içeriği ve düzenlediği haklar şunlardır:

- ✓ Yaşama hakkı
- ✓ İşkence yasağı
- ✓ Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı
- ✓ Özgürlük ve güvenlik hakkı
- ✓ Adil yargılanma hakkı
- ✓ Cezaların yasallığı
- ✓ Özel hayatın ve aile hayatının korunması
- ✓ Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü
- ✓ İfade özgürlüğü
- ✓ Dernek kurma ve toplantı özgürlüğü
- ✓ Evlenme hakkı
- ✓ Etkili başvuru hakkı
- ✓ Ayrımcılık yasağı
- ✓ Olağanüstü hallerde askıya almanın düzenlenmesi
- ✓ Yabancıların siyasal etkinliklerinin düzenlenmesi
- ✓ Haklarının kötüye kullanımının yasaklanması
- ✓ Haklarının kısıtlanmasının sınırları

Sözleşme'ye sonradan çeşitli tarihlerde eklenen protokollerde yer alan haklar şunlardır:

Birinci Protokol'de düzenlenen haklar (1952)

- ✓ Mülkiyetin korunması
- ✓ Eğitim hakkı
- ✓ Serbest seçim hakkı

Dördüncü Protokol'de düzenlenen haklar (1963)

- ✓ Borçtan dolayıözgürlüğünden yoksun bırakılma yasağı
- ✓ Serbest dolaşım özgürlüğü
- ✓ Vatandaşların sınır dışı edilmeleri yasağı
- ✓ Yabancıların topluca sınır dışı edilmeleri yasağı

Altıncı Protokol'de düzenlenen haklar (1983)

- ✓ Savaş ve yakın savaş dışında ölüm cezasının kaldırılması

Yedinci Protokol'de düzenlenen haklar (1984)

- ✓ Yabancıların sınır dışı edilmelerine ilişkin usuli güvenceler
- ✓ Cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı
- ✓ Adli hata halinde tazminat hakkı
- ✓ Aynı suçtan iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı
- ✓ Eşler arasında eşitlik

On ikinci Protokol'de düzenlenen haklar (2000)

- ✓ Ayrımcılığın genel olarak yasaklanması

On üçüncü Protokol'de düzenlenen haklar (2002)

- ✓ Ölüm cezasının her durumda tamamen kaldırılması

Sözleşme'nin ikinci ve üçüncü bölümü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile ilgili maddelerden oluşur. Yani 19. madde ile başlayıp sonuna kadar devam eden kısmı oluşturur. Sözleşmenin çoğunluğu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile ilgilidir.Mahkemenin kuruluşu, yargıç sayısı ve seçimi, mahkemenin organları ve yetkileri, başvuru şartları gibi maddeler bu bölümde vardır.

Taraf devletler, AİHS'de yer alan hakları, iç hukuklarında güvence altına almakla hükümlüdürler. Ya bu hakları mevzuatlarında tanırlar ya da Avusturya ve İsviçre'de olduğu gibi bu sözleşmeye anayasal statü tanırlar (Atalar, 2002, s. 43-44).

EK: 5 İNSAN HAKLARI İLE İLGİLİ TEMEL SÖZLEŞMELER

- ✓ Irkçılığa Dayalı Her Türlü Ayırımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi (21 Aralık 1965)
- ✓ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (16 Aralık 1966)
- ✓ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek Seçmeli Protokol (16 Aralık 1966)
- ✓ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (16 Aralık 1966)
- ✓ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (18 Aralık 1979)
- ✓ İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme (10 Aralık 1984)
- ✓ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (20 Kasım 1989)
- ✓ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek Ölüm Cezasının Kaldırımlası Amaçlı Seçmeli Protokol (15 Aralık 1989)
- ✓ Bütün Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşmesi (18 Aralık 1990)
- ✓ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesine Ek Seçmeli Protokol (10 Aralık 1999)
- ✓ Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olması Konusundaki Seçmeli Protokol (25 Mayıs 2000)
- ✓ Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pronografisi ile İlgili Seçmeli Protokol (25 Mayıs 2000)
- ✓ İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşmeye Ek Seçmeli Protokol (18 Aralık 2002)
- ✓ Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (20 Aralık 2006)
- ✓ Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme (13 Aralık 2006)
- ✓ Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşmeye Ek Seçmeli Protokol (12 Aralık 2006)
- ✓ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmeye Ek Seçmeli Protokol (10 Aralık 2008) (Atalar, 2002, s. 36-37).

ÖZGEÇMİŞ

Abuzer GÜLPINAR 1984'te Adıyaman'da doğdu. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü (2004) mezunudur. 2005'ten beri Milli Eğitim Bakanlığı'nda Türkçe öğretmeni olarak çalışmaktadır.

İletişim Bilgileri:
abuzer@outlook.com.tr
0544 689 47 44